

Things and Patterns – from Pyramiden to Patagonia

Festschrift in honor of Professor
Hein Bjartmann Bjerck

Birgitte Skar, Heidi Breivik og Martin Callanan (red.)

© **NTNU Vitenskapsmuseet**, Institutt for arkeologi og kulturhistorie
og **MUSEUMSFORLAGET** Trondheim 2025
ISBN 9788283051919
ISSN 1501-6099

Grafisk formgivning Type-it AS
Omslagsdesign Type-it AS
Omslagsillustrasjon Hein B. Bjerck sålde under utgraving ved Reinsvatnet Lok 1, Sunndal k.,
Møre og Romsdal, i september 2009. Foto: Martin Callanan, NTNU Vitenskapsmuseet
Forlagsredaktør laila.andreassen@museumsforlaget.no
Papir 115 g Galerie art silk
Boka er satt med Adobe Garamond Pro 11,7/14 pkt
Trykk og innbinding LOS Digital AS

Digital utgave fritt tilgjengelig <https://www.ntnu.no/museum/publikasjoner>

Museumsforlaget
Kjøpmannsgata 23
NO-7013 Trondheim

telefon [47] 47 47 87 47
post@museumsforlaget.no
www.museumsforlaget.no

Denne boka er beskyttet av lov om
opphavsrett til åndsverk, og avtaler
om kopiering inngått med Kopinor.
Ta kontakt med forlaget om du ønsker å
gjengi deler av boka, i medieavhengig form.

Henvendelser om denne boka kan rettes til NTNU Vitenskapsmuseet,
Institutt for arkeologi og kulturhistorie, 7491 Trondheim

Innhold

Innledning

Introduksjon til festskrift til professor Hein Bjartmann Bjerck

Martin Callanan, Birgitte Skar, Heidi Mjelva Breivik 9

Tema 1 Tidlig forhistorisk tid; stein, bilder og landskap

Re-visiting Middagskarheia 1

Fragments of Middle Mesolithic Life on Vega, Central Norway

Birgitte Skar, Helena Knutsson, Kjel Knutsson 18

Tilbake til Reinsvatnet

Heidi M. Breivik, Martin Callanan 40

What's the Point of all the Points?

Thoughts on the use of Bow and Arrow in Early Mesolithic Coastal Norway

Leif Inge Åstveit 62

Mesolithic Portable Animal Figurines in Coastal Western Norway

Knut Andreas Bergsvik, David Simpson, Hanne Årskog 74

Hellig landskap ved Julsundet i yngre steinalder

- om erkjennelse og lokalisering av steder for rituell praksis

Silje E. Fretheim 86

Et essay om fremstillingen av menneskefigurer og dyr

Trond Klungseth Lødøen 114

Tema 2 Komparative og globale perspektiver på menneskers relasjon til havet

Late Pleistocene Archaeology

Daryl Fedje, Christopher F.G. Hebda, Duncan McLaren 134

Marine Mammals in Rock Art and Fossils in Flint

Regional Expressions of Being-Sea-Stone Relations on the West Coast of Norway in the Mesolithic

Astrid J. Nyland 152

Marine Ventures Project

A Comparative Perspective for the Human Colonization of Archipelago Landscapes in Norway and Patagonia

Atilio Francisco Zangrando, Heidi M. Breivik, Silje E. Fretheim, Angélica M. Tivoli 180

Towards a “Flutter” Landscape Archaeology On Relations between Digital Elevation Models and an Ethnolinguistic Dictionary from Tierra del Fuego <i>Jo Sindre P. Eidshaug</i>	196
Tema 3 Samtidsarkeologi og arkeologi i hverdagen, arkeologiens hverdag	
Hvorfor arkeologi? <i>Bjørnar Julius Olsen</i>	218
Anekdoter som arkeologisk metod <i>Mats Burström</i>	228
Going Himmelblå Sideways-Thinking Archaeology Within the Multiple <i>Terje Brattli and Ragnar Vennatrø</i>	234
Salt House For an Act of Unrelinquished Obligation <i>Christopher Witmore</i>	250
Tema 4 Vitenskap, ord og bilder – visual essays	
En digital bergkunstreise gjennom tekst, bilder og lyd <i>Heidrun Stebergløkken</i>	266
Walking Down Memory Lane to the Sound of Bombs and Shells <i>Axel Christophersen</i>	276
Ytterst i verden – en utstilling mellom to permer <i>Redigert av Heidi M. Breivik og Elin S. Sandbakk</i>	288
Bifangst <i>Elin Andreassen, Ann-Cathrin Hertling</i>	310
Supplementary Tables and Figures	
<i>Skar, Knutsson and Knutsson</i>	314
<i>Breivik og Callanan</i>	321

Om forfatterne / The authors

Birgitte Skar Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum
Kjel Knutsson Department of Archaeology, Ancient History and Conservation, University of Uppsala

Helena Knutsson Stoneslab, Uppsala

Heidi Mjelva Breivik Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Martin E. Callanan Department of Historical and Classical Studies, NTNU

Leif Inge Åstveit Section for Cultural Heritage Management, University Museum of Bergen

Knut Andreas Bergsvik University Museum, University of Bergen

David Simpson University Museum, University of Bergen

Hanne Årskog University Museum, University of Bergen

Silje E. Fretheim Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Trond Klungseth Lødøen Department of Cultural History, University of Bergen

Daryl Fedje Hakai Institute and University of Victoria Anthropology Department, Canada

Christopher F.G. Hebda Hakai Institute, Victoria, Canada

Duncan McLaren Hakai Institute and University of Victoria Anthropology Department, Canada

Astrid J. Nyland Museum of Archaeology, University of Stavanger

Atilio Francisco Zagrandó Centro Austral de Investigaciones Científicas (CADIC-CONICET), Argentina

Angélica M. Tivoli Centro Austral de Investigaciones Científicas (CADIC-CONICET), Argentina

Jo Sindre P. Eidshaug Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Bjørnar J. Olsen Department of Archaeology, History, Religious Studies and Theology, The Arctic University of Norway

Mats Burström Department of Archaeology and Classical Studies, Stockholm University

Terje Brattli Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Ragnar Vennatrø Trondheim

Christopher Witmore Department of Classical and Modern Languages and Literatures, Texas Tech University

Heidrun Stebergløkken Department of Historical and Classical Studies, NTNU

Axel Christophersen Department of Archaeology and Cultural History, NTNU University Museum

Elin S. Sandbakk NTNU University Museum

Elin Andreassen Hertling & Andreassen, Trondheim

Ann-Cathrin Hertling Hertling & Andreassen, Trondheim

Hellig landskap ved Julsundet i yngre steinalder

- om erkjennelse og lokalisering av steder
for rituell praksis

Silje E. Fretheim

ABSTRACT

The large excavation projects *Ormen Lange Nyhamna* in 2003–2004 and *E39 Vik-Julbøen and Kjerringsundet* in 2021–2022 have made the islands along the strait of Julsundet in Romsdal, Central Norway, one of the places in the country with most collected data on settlements and technology throughout the Stone Age. In some cases, finds and features interpreted as Neolithic graves and ritual deposits were also documented, mainly as the unintentional “bycatch” of investigations focusing on other contexts. This article is meant as a review of published and grey literature concerned with potential Neolithic graves and depositions/offerings documented along Julsundet, to contextualize new finds. It explores how these manifestations of past rituals are acknowledged, and whether it is possible to map landscape features or other location factors that can make the discovery of places for ritual practice in the Stone Age more intentional and targeted in the future. The factors considered include the presence of older, man-made fixtures in the landscape, such as settlement features, grave markers or rock art. A tentative result is that graves belonging to the hunter-fishers of the period 4,000–2,300 BC were placed near contemporary settlements and/or on the seashore, while the graves or offerings of the early farmers of 2,300–1,100 BC were placed farther away from the settlements and fields.

Innledning

De store utgravningsprosjektene *Ormen Lange Nyhamna* i 2003–04 og *E39 Vik-Julbøen og Kjerringsundet* i 2021–22 har gjort øylandskapet inn mot Julsundet i Romsdal til et av stedene i landet med mest innsamla data om bosetning og teknologi gjennom steinalderen. I noen tilfeller fanget disse undersøkelsene også opp funn og strukturer som har blitt tolka som mulige graver eller depotfunn/offerfunn – oftest i form av det Hein Bjerck (2008a:60) har omtalt som *bi-fangst*: utilsikta, gjerne oppsiktsvekkende kulturspor som lå utafor hovedkonteksten for undersøkelsen av de enkelte lokalitetene, i tid og/eller rom. Stort sett dreier dette seg om funn eller strukturer som kan dateres til yngre steinalder. I denne artikkelen presenteres de mulige gravene og depotfunnene fra yngre steinalder som er dokumentert ved Julsundet, og kontekstene de ble funnet i. Bakteppet er det vi per i dag kjenner til av denne typen funn i Midt-Norge (her: Romsdal, Nordmøre, Trøndelag, Helgeland), og de kulturhistoriske tradisjonene de ses i sammenheng med. Tidsmessig kan funnene grovsorteres til det vi kan kalle «skiferbrukende tid» (hovedsakelig tidlig- og mellomneolitikum, TN/MN,

4000–2300 f.Kr.) og «dolktid» (seinneolitikum og eldre bronsealder, SN/EBA, 2300–1100 f.Kr.). Per i dag er det vanskelig å se et skille i det arkeologiske materialet i Midt-Norge ved det som vanligvis regnes som overgangen mellom neolitikum og bronsealder (1700 f.Kr.). For enkelhets skyld omtales de nevnte tidsrommene under ett som *yngre steinalder*.

Målet med artikkelen er:

- Å løfte fram funn som kan representere graver eller depotfunn, både fra arkeologiske undersøkelser og fra gjennomganger av magasinmateriale, for å avdekke mønstre som kan lette vår erkjennelse av disse funnkategoriene.
- Å kartlegge landskapstrekk og andre lokaliseringsfaktorer som kan gjøre oppdagelsen av denne typen funn mer tilsikta og målretta i framtida.
- Å peke ut konkrete strategier og metoder som øker potensialet for å finne spor etter rituell praksis i yngre steinalder under registrering, avgrensing, utgravning og tolkning av kulturminner fra perioden.

Blant mulige lokaliseringsfaktorer trekkes også lokal bergkunst og synlige spor etter eldre bosetning i landskapet inn i diskusjonen. Arbeidet skal snarere ses som et bidrag til metodeutvikling enn som en dypere forståelse av rituelle praksiser i steinalderen, og det tar sikte på å ha overføringsverdi ut over både Julsundet og Midt-Norge.

Definisjoner

Ritualer kan forstås som handlinger som gjentas bevisst og etter et bestemt mønster fra gang til gang, uten å ha en rent praktisk årsak. De inkluderer alt fra alminnelig skikk og bruk til handlinger som har et symbolsk/og eller religiøst innhold. Selv i dagens samfunn er det ikke alltid så enkelt å skille ritualer fra andre gjentatte handlinger eller gjøremål. Noen praksiser skiller seg likevel ut, som håndteringen av våre døde.

Ordet *grav* speiler i utgangspunktet en ganske snever praksis, der den døde kropp graves ned i bakken. Antropologiske, historiske og arkeologiske kilder viser at tradisjonene rundt håndteringen av våre døde er svært varierte (jf. Ucko 1969), og ordet *grav* brukes også normalt i mye videre forstand i arkeologien (se Kaliff 2005 for en kritisk vurdering av denne begrepsbruken). Her defineres en grav som *de fysiske sporene som knyttes til en permanent, rituell nedleggelse/plassering av den døde*. Et beslektet fenomen er *kenotafer*, «tomme graver» eller minnesmerker over de døde, for eksempel folk som har forsvunnet på havet.

Gravgaver brukes gjerne som fellesterm for gjenstander som har blitt plassert sammen med den døde i en grav. Anders Kaliff (Kaliff 2005:135–137) problematiserer begrepet ved å påpeke at *gave* sjelden er dekkende for de betydningene eller tolkningene vi legger i disse gjenstandene, som at de er utvalgte eiendeler ment å følge den døde til etterlivet, at de signaliserer den døde status, eller at de er ment som offer (til den døde selv eller til en guddom, på vegne av den døde). I mangel av en bedre term opprettholdes likevel bruken av *gravgave* i denne sammenhengen.

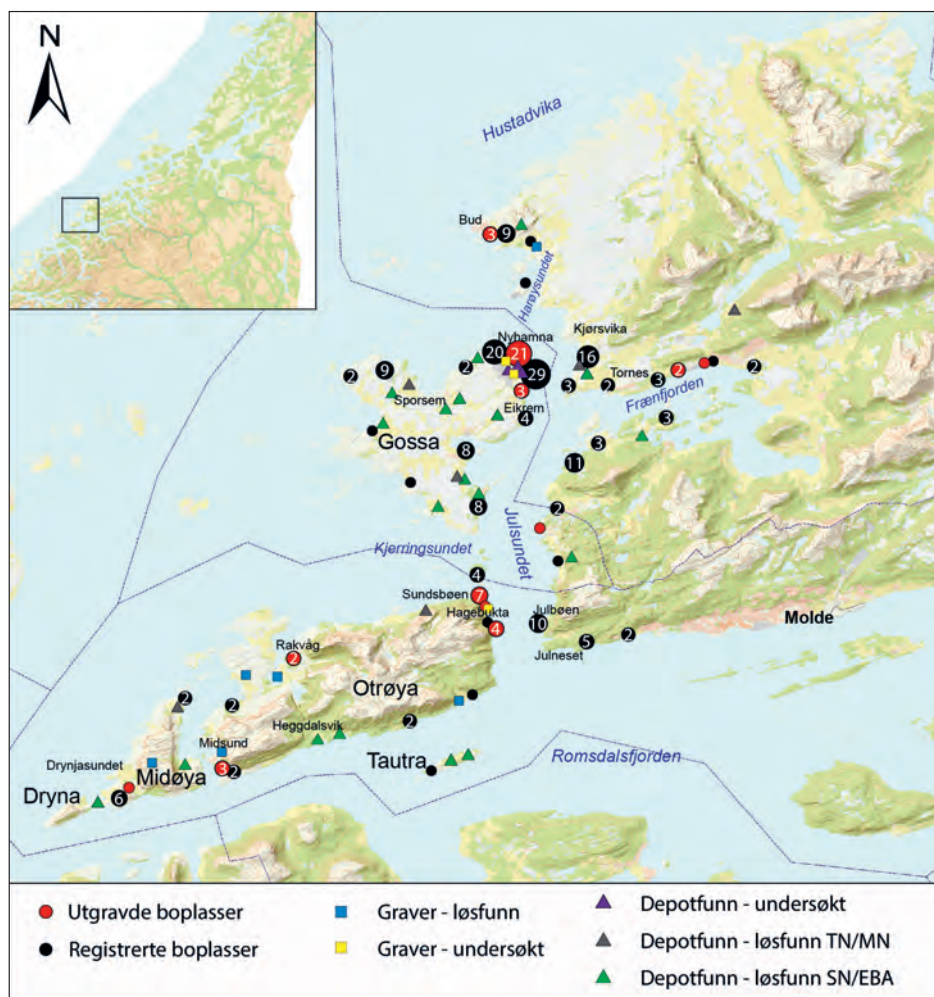
Depotfunn har innafor skandinavisk arkeologi betegnet intensjonelt nedlagte gjenstander utenom gravkontekster, og da både rituelle og ikke-rituelle nedleggelse. Ulike kriterier har blitt brukt for å skille ut depotfunn fra gravgaver, og for å skille ut rituelle nedleggelse (offer-/votivfunn) fra for eksempel verdigjenstander gemt unna til seinere bruk (Henriksen 2014:36). For det siste skillet har det vært påpekt at depotene neppe hadde vært en så stor funngruppe for oss i dag, dersom det var et hovedpoeng at de skulle gjenfinnes i sin samtid (Resi 2005:80). Typiske kontekster er plassering i

ferskvann eller myr, på tilsynelatende umarkerte steder, men det kan også være funn gjort ved eller under store steiner, eller ved bergvegger. Flere av gjenstandstypene som går igjen i depotfunnene, forbindes også med graver. Avgrensinga mot gravfunn/gravgaver avhenger av gode kontekstopplysninger, bevaringsforhold og ikke minst kunnskap om samfunnet nedleggelsene foregikk i. Da disse kriteriene sjelden er oppfylt, må vi leve med uklare grenser (Nyland 2006:119). Med en vid forståelse av «ritualer» (se over) tolkes depotfunn i denne sammenhengen uansett som *intensjonelle nedleggelse som overveiende representerer rituell praksis*.

Landskapet og de arkeologiske undersøkelsene ved Julsundet

Julsundet er det rundt 15 kilometer lange sundet mellom Romsdalshalvøya og de to store øyene Otrøya og Gossa i Møre og Romsdal (Fig. 1). Mellom de to øyene går Kjerringsundet. Andre øyer som knyttes til landskapet rundt Julsundet, er Tautra, Midøya og Dryna. På fastlandssida strekker landskapet langs sundet seg fra Julneset i sør til Hustadvika og Bud i nord, med Frænfjorden og Tornes omtrent midtveis. Det går et markert geomorfologisk skille mellom landskapet nord og sør for Kjerringsundet og Frænfjorden, både på øy- og fastlandssida. Det er særlig Gossa og landskapet innafor Bud og Harøysundet i nord som skiller seg ut fra den fjellrike regionen ellers, med sine store sammenhengende lyngheier/torvmyrer og sin lave, flate landskapsprofil. På den rundt 40 km² store øya Gossa er høyeste punkt over dagens havnivå 99 meter, mens nordøstsida av Otrøya og fastlandet innafor Julbøen kan skilte med rundt 550–650 høydemeters stigning på litt over én kilometer inn fra dagens kystlinje (Fig. 2). Selve Julsundet har en dybde på rundt 500 meter i sør, og rundt 200 meter forbi Nyhamna og Kjørsvika, der strømmen går ut mot Hustadvika, en av norskekystens mest frykta havstrekninger.

Arkeologiske utgravninger av områder med steinalderbosetning ved Julsundet knytter seg først og fremst til to store prosjekt: *Ormen Lange Nyhamna* i og rundt Nyhamna nordøst på Gossa i 2003–04 (i alt 23 undersøkte steinalderlokalteter, rundt 26 800 m² avdekka areal, i forbindelse med utbygging av landanlegget for gass fra Ormen Lange-feltet, Bjerck (red.) et al. 2008), og *E39 Vik–Julbøen og Kjerringsundet* ved Sundsbøen og Nautneset nordøst på Otrøya i 2021–22 (tolv undersøkte steinalderlokalteter, rundt 12 600 m² avdekka areal, i forbindelse med planlagt ny E39 via Otrøya og veiforbindelse over Kjerringsun-

Figur 1. Kart over Julsundet med omtalte steder, grav- og depotfunn fra yngre steinalder, samt utgravde og registrerte steinalderlokalteter. Utgravninger utenom Ormen Lange Nyhamna og E39 Vik-Julbøen og Kjæringsundet: Norli, Gossa (Aspvik og Grønnesby 2022), Midsund, Otrøya (Møllenus 1977:16–36), Rakvåg, Otrøya (Mjelde et al. 2023), Håset, Frænefjorden (Breivik 2007), Korsmyra, Bud (Lorentzen 2013, Bryn og Sauvage 2018). Figur: K.R. Rantala / S.E. Fretheim

Figur 2. Landskapet ved Julsundet. Den flate øya Gossa med Nyhamna i forgrunnen, den bratte Otrøya i bakgrunnen, Julsundet til venstre. Flyfoto fra Hydro april 2004, mens de arkeologiske undersøkelsene pågikk.

det, Fretheim et al. under arbeid). Fig. 1 viser også andre utgravde og registrerte steinalderlokalteter langs Julsundet. I tillegg finnes et omfattende løsfunnmateriale fra steinalderen i dette området, oppsummert av Lars Erik Narmo (Narmo 1993). En gjennomgang av NTNU Vitenskapsmuseets samlinger viser også en klar fortetning av funn tolka som depotfunn fra SN/EBA, i nettopp dette landskapet (Henriksen 2014:150).

Bakgrunn: Materialet fra yngre steinalder i Midt-Norge

Ut over regional- og lokalhistorieverk skrevet av fagfolk (Pettersen og Wik (red.) 1985, Alsaker et al. 2005, Aune (red.) 2005, Fretheim og Sæveraas 2010), og et lite antall hovedfags-/masteroppgaver, er det få studier som spesifikt har tatt for seg yngre steinalder i Midt-Norge siden Sverre Marstrandens *Hovedlinjer i Trøndelags forhistorie* (Marstrander 1956). Noen unntak er Hans Christian Søborgs studie av skiferbruk sør for polarsirkelen (Søborg 1988), Kalle Sognnes' og Heidrun Stebergløkkens arbeider om bergkunst (blant annet Sognnes 1996, 2008, 2017; Stebergløkken 2016, 2021), Merete Moe Henriksens arbeid med utgangspunkt i våtmarksdepoter fra 2300–500 f.Kr. (Henriksen 2014) og Frank Asprens studier av stridsøkskultur og jordbruksoppkomst (Asprem 2012a, 2012b). I tillegg er materiale fra de sørligste delene av Vitenskapsmuseets distrikt inkludert i enkelte regionale og overregionale studier fra Vest- eller Sør-Norge. Graver fra midtnorsk steinalder har sjelden blitt presentert eller diskutert i vitenskapelige publikasjoner, med unntak av stridsøksgrava fra Sem i Snåsa (Gaustad 1958) og gravfunnene fra Ormen Lange-undersøkelsene (Åstveit 2006, Bjerck (red.) 2008, Schülke 2022), som også presenteres her.

Kulturhistorisk riss

I gjenstandsmaterialet fra Midt-Norge er det først og fremst innslaget av slipt skifer til kniver, pil- og spydspisser (eller harpunspisser) som markerer overgangen til yngre steinalder. Skiferkomplekset kom fra nord og øst, og de største samlingene av skifergjenstander i Midt-Norge har vi fra lokaliteter i nordlige deler av regionen, særlig Bøleseter og Bølestrand på kysten av Flatanger, Finnstrand i Kolværd, Gjersmoan i Vevelstad og innlandsboplasser ved blant annet Gressvatnet i Hemnes. Her mangler imidlertid gode kronologiske rammeverk og utarbeida typologier. Videre sørover, til Stad i Vestland, knyttes skiferkomplekset på kysten i TN/MN til en spesialisert fangstkultur der særlig

sjøfangst og fiske (Søborg 1988), inkludert haifangst (Åstveit 2023), har vært i fokus. Skiferspyd (eller -harpuner) har nok også vært brukt til jakt på sel og hval. Skiferkniver med buede egger har vist seg å være særlig godt egna til flensing av spekk og rensing av hud fra sjøpattedyr (Fitzhugh 2014). Øyunn Kleiva (2006) har påpekt at hvalen (nise og spekkhogger) er et motiv som går igjen på de fleste av bergkunstlokalitetene i ytre Romsdal og på Nordmøre, og plasserer dem i TN/MN, selv om noen kan gå tilbake til seinmesolitikum (SM). Med utgangspunkt i strandlinjedatering ser hjortedyr ut til å være det vanligste bergkunstmotivet i Midt-Norge før ca. 5000 BP / 3800 f.Kr., mens hvalen tar over denne rollen i tidsrommet som tilsvarer TN/MN (Stebergløkken 2016:89). Koblinga mellom skifer og hvalfangst forsterkes av at hvalen er det eneste dyremotivet som er funnet innrisset på en skifergjenstand fra regionen («Teksdalskniven» fra Bjugn, T2631).

I Nyhamna på Gossa finnes skifergjenstander i godt daterte kontekster fra rundt 4000 f.Kr., men ingen utgravde boplasser med hovedfaser i TN (4000–3300 f.Kr.) (Åstveit 2008a: 588–589). I hele Midt-Norge kjenner vi kun få godt daterte boplasser med spor etter varig opphold i TN. Unntak er Orvikan 5 i Kristiansund (Fretheim 2002), Skjølsvik i Gjemnes (Lorentzen og Sauvage 2019) og Kvernhusvolden på Frøya (Bryn og Solvold under arbeid), som alle inkluderte kulturlag og/eller rester av boliger. Flint er det klart dominerende råstoffet på disse lokalitetene, men innslaget av skifer blant redskapene er betydelig. Boplasser med hovedfaser i MN (3300–2300 f.Kr.) har vi undersøkt ni av bare ved Julsundet. Her finnes både omfattende kulturlagslokaliteter og små lokaliteter for kortere opphold, alle tolka inn i rammene av en sjøfangstkultur. Flint dominerer fortsatt, men både skifergjenstander og fire-sidige vestlandsøkser-/meisler er vanlige funn.

Blant innleverte løsfunn fra Midt-Norge finnes et lite antall økser tilhørende traktbegerkulturen (4000–2800 f.Kr.), spredt fra Røros i sør til Vikna i nord (Østmoe 2000), men ellers lite som tyder på at dette var en kultur eller et tradisjonskompleks som fikk fotfeste i regionen. Med stridsøkskulturen (2800–2400 f.Kr.) endrer bildet seg. Fra Midt-Norge kjenner vi over seksti båtøkser av svensk-norsk type (inkludert en del yngre, «degenererte former», jf. Gaustad 1958:75) og åtte enkeltgravøkser. Rundt halvparten av øksene viser tegn til å ha blitt produsert lokalt (Asprem 2012a:144). Gravfunnet fra Sem i Snåsa ser ut til å representere en typisk stridsøksgrav, der det i tillegg til en flott båtøks også ble funnet keramikk (se Tabell II). Dette tyder på at det ikke bare dreide

seg om innføring av nye gjenstandstyper, men også ny rituell praksis etter mønster av stridsøkskulturen lenger sør i Skandinavia. Det er også mye som tyder på at det tidligste jordbruket i Midt-Norge kom med stridsøkskulturen, og da først og fremst i form av husdyrhold. Fra én av flere åpentliggende skjellmøddinger datert til MN i Steinkjer i Trøndelag, er en tann fra tamokse datert til 2476–2210 f.Kr. (2σ, TUA-7564, Asprem 2012b:161). Dessuten er bein av ku og sau eller geit funnet i Stuirhellaren i Rana, i kulturlag med fire dateringer (av skjell) i tidsrommet ca. 3000–2600 f.Kr. (T-T-4356, T-4357, T-4826, T-4827). Her ble det også funnet ett byggkorn. Av beinmaterialet i det samme laget var ellers 82 % fisk (Binns 1985:157). Kari Støren Binns har sett på spredninga av steder med kjente funn som knyttes til henholdsvis fangstkultur og jordbrukskultur i hele yngre steinalder, både på Helgeland og kysten av Trøndelag opp til Osen i nord (Binns 1985:154–160, 2005:85–130). Hun ser en klar overvekt av fangstrelaterte funn i begge områder, men også en god del funn med begge kategorier representert på samme sted, i tillegg til enkeltfunn relatert til jordbrukskultur. På Helgeland er det vanskelig å se noen forskjell på hvordan de ulike funnkategoriene fordeler seg i landskapet. På Trøndelagskysten (i gamle Fosen fogderi) er det derimot et skille mellom en klart fangst-dominert ytterkyst (inkludert Osen, Roan, Åfjord, Hitra og Frøya), og et mer blanda materiale i de fjordorienterte områdene (Rissa, Agdenes, Bjugn, Ørland, Snillfjord og Hemne). I begge regioner mener Binns at jordbruket mest sannsynlig tas opp som et supplement til fangst og fiske, av menneskene som allerede levde der. I disse store områdene er det imidlertid gjort få arkeologiske undersøkelser, i motsetning til kysten av Nordmøre og Romsdal, og det er vanskelig å vite hva de ulike funnkategoriene representerer (boplasser, steder for spesifikke aktiviteter, depotfunn, eller graver?). Per i dag er det også for tidlig å si noe om det genetiske opphavet til de første jordbrukerne i Midt-Norge.

I forbindelse med utgravningsprosjektene *Ormen Lange Nyhamna* og *E39 Vik-Julbøen og Kjerringsundet* ble det gjort vegetasjonshistoriske undersøkelser i tilknytning til utgravde lokaliteter ved Nyhamna på Gossa (Hjelle og Solem 2008), Sundsbøen og Rakvåg på Otrøya, og Tomrefjorden i Vestnes (Overland 2025). Ved Lokalitet 50 i Nyhamna ble det funnet ett pollen-korn fra hvete i myravssetning datert til begynnelsen av TN (5130±45 BP/3980–3850 f.Kr., T-17069). Imidlertid kommer tydelige tegn på etablert åkerbruk i disse områdene først i SN, eller kanskje MNb

(2600–2300 f.Kr.), i overensstemmelse med resultater fra Vestlandet (Overland 2025:7–9).

Samtidig med etableringa av åkerbruket kommer de mange depotfunnene av flintdolker og andre gjenstander som kan knyttes til den metallbrukende klokkebeuger-kulturen i sør (ca. 2800–1800 f.Kr. i Vest-Europa, fra ca. 2300 f.Kr. i Norge). I tillegg kommer de første «jordbruksristningene», som særlig domineres av båtfigurer og groper. I Sør-Norge kommer også den første gårdsbebyggelsen med toskipa hus. I hele Midt-Norge er det så langt kun påvist to sikre toskipa hus fra SN eller EBA, på Søberg i Melhus og Husbyåsen i Stjørdal (Austvoll 2021). Kanskje hadde dette bildet endret seg med flere utgravninger i de indre delene av Trondheimsfjorden, der tyngdepunktet for jordbruksristningene ligger. I Romsdal og på Nordmøre finnes få eksempler på bergkunst knytta til jordbrukskultur (Kleiva 2006: 507).

Uansett om endringene ved overgangen til SN i Midt-Norge kom som en «full neolittisk pakke» eller som mer regionalt tilpassede utvalg (jf. Nyland et al. 2023), er det tydelig at det også i denne omgangen dreier seg om nye forestillinger og rituelle praksiser, ikke bare nye gjenstander og nytt erverv.

Gravfunn fra arkiv og magasin

I 1951 arbeidet Theodor Petersen med en gjennomgang av innkomne gjenstander fra steinalderen i Midt-Norge som han mente kunne knyttes til graver (Binns og Rønne 1996). Denne arkivsamlinga, merket *Grave fra Steinalderen i Norge*, var nok ment å skulle munne ut i en publikasjon som også tok for seg resten av landets samlinger. Dessverre døde Petersen i 1952, uten at arbeidet ble fullført. Arkivsamlingen hans er uansett verdt å se nærmere på. Den inkluderer sorterte opplysninger om gjenstander eller samlinger av gjenstander fordelt på i alt 65 mulige gravkontekster i Midt-Norge. Av disse ser tre ut til å kunne plasseres typologisk i eldre steinalder, 30 i TN/MN og 32 i SN/EBA. Petersen inkluderte funn som enten var 1) funnet dypere enn vanlig pløyelagsdybde (> rundt 50 cm / 1 alen), og dermed kan ha ligget i en nedgravning, 2) funnet på steder der det også ble observert mulige gravmarkeringer eller -konstruksjoner (røys, haug, stor stein, steinheller m.m.), eller 3) funnet sammen med eller nær menneskelige levninger.

Et fåtall av disse funnene har kommet inn gjennom arkeologiske undersøkelser, og enkelte av funnopplysningene på kartotekkortene er både sparsommelige og umulige å etterprøve, som for eksempel: «På Lauvnes, ytterst i Verrafjorden skal være f[unnet] en fin stenøks

i en hellekiste. Øksen blev bortkastet.» Likevel er det noe forfriskende med en tilnærming som klarer å fange opp et såpass stort materiale, og det kan være verdifullt å unngå å vikle seg så langt inn i diskusjoner rundt sikre tolkninger og entydige definisjoner at man mister målet av syne. Tabell III oppsummerer noen av hovedtrekkene ved de 62 funnene fra Petersens arkivsamling som hører hjemme i tidsrommet 4000–1100 f.Kr. Alle slipte skifergjenstander og slipte økser uten skaft-hull er her sortert til TN/MN, mens skafthulløkser

(ikke inkludert båtøkser) og overflateretusjerte dolker, spyd m.m. av flint er sortert til SN/EBA.

Det er få representerte funn fra innland, men rimelig jevnt fordelte funn mellom ytterkyst og indre kyst/fjord. De vanligste kontekstene – for både TM/MN og SN/EBA, og både på ytterkyst og ved indre kyst/fjord – er antatte røyser eller nedgravninger. Sammen med funn fra TN/MN forekommer også flere kontekster med én eller flere større steinheller, tolka som hellekammer/hellekister. Ingen av disse er imidlertid dokumentert.

Tabell I. Dokumenterte graver og funnsteder relatert til levninger av mennesker fra yngre steinalder i Midt-Norge.

Graver eller funnsteder relatert til levninger av mennesker fra yngre steinalder i Midt-Norge	Levninger	Gjenstander/ Gravgaver	Synlig markering	Nedgravning / gravkammer	Repetisjon
Gravfunnet fra Vikdalen, Vefsn	nei	ja	ja	nei	ja
Røysene på Varø, Nærøysund	nei	ja	ja	nei	ja
Stridsøksgrava på Sem, Snåsa	nei	ja	ja	ja	nei
Hellerfunnet fra Eid, Linesøya, Åfjord	ja	ja	nei	nei	nei
«Hitramannen» fra Fauskland, Hitra	ja	ja	nei	nei	nei
Barnegrava i Bjønnhellern, Aure	ja	ja	?	nei	nei
Barnegrava ved Søndre Steghaugen, Aukra	ja	nei	nei	?	nei
Røysene ved Selneset, Aukra	nei	nei	ja	nei	ja
Anlegget i Hagebukta, Otrøya, Molde	nei	ja	ja	ja	nei

De representerte funntypene er jevnt over få, og kun i enkelte tilfeller er det snakk om mer enn ett funn per kontekst. Dette skyldes nok mangel på arkeologiske undersøkelser. De vanligste funntypene er enkle skafthulløkser, slipte økser uten skaft-hull (bergart og flint), flintdolker samt spydspisser av skifer.

Bergljot Solberg (Solberg 2006) skiller ut tilsvarende hovedtyper av gravkontekster fra steinalder i hele landet som det Th. Petersen gjør i sin arkivsamling: *Flatmarksgraver* (nedgravninger uten (bevart) markering) – 57 fra yngre steinalder; *Storsteinsgraver* (kun Østlandet) – to–tre fra yngre steinalder; *Haug/røys* – 140 fra yngre steinalder; *Kister av stein* – 21 fra yngre steinalder; *Steinkrets/steinlegging* – 13 fra yngre steinalder; *Funn under helle / flat stein* – 27 fra yngre steinalder, og *Funn ved jordfast stein* – 53 fra yngre steinalder. I tillegg inkluderer hun *Skjelett uten gravgaver* (hovedsakelig heller-/boplassfunn) – 25 fra yngre steinalder. Blant disse er litt over 40 funn/

funnkontekster fra Midt-Norge. Kun 18 av disse overlapper med Petersens arkivsamling, selv om flertallet av de andre var innkommet før 1950. Årsaken er trolig at noen av Solbergs kilder har brukt kriterier basert vel så mye på funntyper som funnkontekster, da en del av de listede funnene mangler opplysninger om kontekst i funnkatalogen. Å gå etter bestemte funntyper kan selvsagt også være en fruktbar vei inn i materien. Visse gjenstandstyper går igjen blant det vi regner som gravfunn, og det samme gjelder for depotfunnene. Når dette også er funntyper som svært sjelden finnes på det vi tolker som boplasser, som for eksempel båtøkser eller skjeformede skrapere, styrker det tolkninga. Problemet oppstår dersom vi både bruker tilstedeværelsen av visse gjenstander til å si noe om typiske funnkontekster, og visse funnkontekster for å si noe om typiske gravgaver.

Tabell II. Graver eller depot av levninger fra yngre steinalder i Midt-Norge, utenom Julsundet.

	Funn-omstendigheter	Levninger	Gjenstander/ gravgaver	Synlig markering/ konstruksjon	Datering
Gravfunnet fra Vikdalen, Vefsn	To ringer av stein som omga hver sin midtstein, funnet under nyrødning, 18 moh.. Flintdolk under ene midtsteinen. Senere funn av skiferspiss samme sted. Opplysninger ved lærer A. Hunnåla, senere befarer ved museums-konservator	Ingen bevarte	Lansettformet flintdolk, Lomborg type I (T14913), og Sunderøyspiss av rødbrun skifer, med konkav basis og hulkil oppover bladet ut mot odden (T14940)	Ringer av stein med tverrmål 1,5-1,75 m, 0,5 m avstand imellom. Mest kuppelstein, noen flatere stein. Begge ringer hadde en firesidet stein i midten. Den i ringen med funn stod på høykant, var spiss i toppen og raget 0,7 m over bakken	Typologisk: 2300-1700 f.Kr. (SN)
Røysene på Varø, Nærøysund	Tre røysere med 15 meters avstand lå langs foten av en bergknaus. Ved uttak av stein i 1913 gjorde grunneier funn under røysene. Videre undersøkt av K. Rygh	Ingen bevarte	Tre slipte tverrøkser av flint (T10490, T10518, T10519), én slipt øks av skifer (T10520). T10519 og T10520 fra samme røys (midterste), 2 m avstand. T10490 og T10518 fra de to andre røysene	Røysere av stein, «af større omfang». Den østligste med to steinblokker, 2 m avstand, orientert med flatsidene mot hverandre. Den vestligste røysa inkluderte én tilsvarende steinblokk	Typologisk: 3300-2300 f.Kr. (MN)
Stridsøks-grava på Sem, Snåsa	Øksa ble funnet under arbeid i grustak i 1956, i antatt 1 m dybde. Stedet ble seinere undersøkt av F. Gaustad. Grava under funnstedet var fortsatt intakt	Spor av organisk materiale tolka som rester av den gravlagte, men ingen identifiserbare levninger	En uvanlig flott båtøks (stridsøks) av typen Hurva 1B (T17770) og rester av et leirkar	Grop, ca. 2,5x1 m, orientert ca. Ø-V, dybde i underkant av 1 m, med en oval steinsetting i bunnen. Stor stein i V-enden. Øksa ble funnet ca. 25 cm over steinene, V i grava. Leirkaret lå i Ø, utenfor steinsettinga	Typologisk: 2600-2300 f.Kr. (MNb)
Heller-funnet fra Eid, Linesøya, Åfjord	Funn gjort i bunnen av 30 cm tykt skjellholdig kulturlag innerst i helleren, med 0,5 m takhøyde målt fra toppen av laget. Arkeologisk undersøkt i 1933 av Johannes Petersen	8 mennesketenner, ingen andre skjelettdeler	Noen flintgjenstander og 6 halvmåneforma hengesmykker av bein (T14795). Smykkene lå i en ca. 60 cm diam. sirkel inntil (dels under) en firkantet steinhelle (35x35 cm), mellom hella og bergveggen. Tennene lå inne i sirkelen	Nei	C14-datering av tann: 2459-2206 f.Kr. (TUa-7563) (MNb)
Barnegrava i Bjønn-helleren, Jørgenvåg, Aure	Kulturlag i helleren gravd ut av Th. Pettersen i 1932. Grava lå i bunnen av kulturlaget, som inkluderte dyrebein (fisk, vilt og husdyr), menneskebein (skalle) fra et annet individ, kokstein, gjenstander m.m.	32 mennesketenner, 25 fragmenter av hodeskalle + mange andre skjelettdeler fra ett individ. I følge K.E. Schreiner er beina fra et rundt 7 år gammelt barn	En grønnsteinsøks (Sandshamnsøks), en grønnsteinsmeisel, en harpunspiss av bein med tre mothaker, og en flintflekke (T14643). To fugleknokler og flere fortenner av rein ble også funnet tett ved kraniet	Glissen pakning av større bruddstein rundt og over den døde. Observerert, men fjernet før dokumentasjon	Typologisk: 2600-2300 f.Kr. (MNb)

Gravfunn fra dokumenterte kontekster

Sikre og godt dokumenterte anlegg tolka som graver fra yngre steinalder, er det få av også i resten av landet. Samtidig er variasjonen stor. Det finnes eksempler på graver i Norge som kan kobles opp mot de langt bedre kjente neolittiske gravskikkene i Danmark og Sør-Sverige. Her kan nevnes dyssene ved Skjeltorp i Sarpsborg og Rødtangen i Hurum (Østmoe 1984), hellekistegrava som ble undersøkt ved Seljesanden i Stad i 2023, og stridsøksgrava i Snåsa, men de fleste faller utafør disse kategoriene. Et jevnt over surt jordsmonn gjør at ubrente bein fra steinalderen i Norge bare er bevart under helt spesielle forhold – for eksempel i huler/hellere, eller nedgravninger på steder med ekstra kalkrik jord/sand (inkludert steder der folk har lagt ned eller kastet så mye bein/skjell e.l. at dette har endra jordsmonnet). For undersøkelser gjort de seinere tiåra, har jordkjemiske analyser – særlig fosfatanalyser – ofte blitt gjennomført med sikte på å avdekke kjemiske spor etter nedbrutt beinmateriale i forbindelse med mulige gravkontekster (f.eks. Linderholm 2009), og analyseresultatene blir dermed også en faktor å regne med.

Tabell I lister midtnorske funn/anlegg med dokumenterte kontekster, som har vært omtalt som gravfunn. Som en videreføring av Petersens og Solbergs kriterier er tilstedeværelsen av disse fem elementene vurdert som avgjørende for tolkninga: 1) menneskelige levninger (inkludert kremasjonsrester), 2) gjensteder eller andre funn som kan tolkes som gravgaver, 3) synlig markering – for eksempel en konstruert røys, stor stein el., 4) tydelig nedgravning eller gravkammer, der den døde eller rester av den døde kan ha vært plassert, 5) repetisjon: ett eller flere av de andre fire elementene opptrer flere steder, på samme lokalitet eller andre lokaliteter fra samme periode. Det kan for eksempel dreie seg om samlinger av røysar, eller gjenstandstyper som går igjen som sannsynlige gravgaver i flere kontekster. Hver for seg er disse elementene verken tilstrekkelige eller nødvendige for en gravtolkning, men når flere av dem opptrer sammen, bidrar de til å styrke den, ut fra de forestillingene vi i dag har om forhistorisk gravskikk.

Tabell III. Funnkontekster og funntyper i Th. Petersens noterte graver fra yngre steinalder, fordelt på perioder og landskapstyper.

Funnkontekst	Alle	TN/MN	SN/EBA	Ytter-kyst	Indre kyst/fjord	Innland
Røys (eller ur)	26	11	15	13	14	0
Nedgravning	27	13	14	12	13	1
Hellekiste/steinhelle(r)	5	4	1	1	4	0
Annet (bl.a. 1 steinsirkel, 1 i hule)	4	2	2	2	1	1
Til sammen	62	30	32	28	32	2
Funntype (flere av samme type i én gravkontekst er telt som 1)						
Slipt øks uten skafthull, bergart/flint	19	19	0	9	10	0
Slipt skifergjenstand (spiss, dolk, kniv)	9	9	0	5	4	0
Skafthullsøks (ikke båtøks/stridsøks)	17	0	18	6	11	2
Flateretusjert dolk/spyd/annet av flint	14	0	14	7	7	0
Annet (båtøks, beinsmykke, beinharpun)	3	3	0	3	0	0
Til sammen	62	31	32	30	32	2

Ingen av funnene i tabellen «skærer» på mer enn tre av de fem nevnte elementene. «Hitramannen» fra Fauskland ble funnet med klassisk klokkebeugerutstyr – flintdolk og «håndleddsbeskytter» av bein – men etter det

vi vet om landhevningforløpet, lå funnstedet flere meter under vann i SN/EBA. Her er det nok heller snakk om en drukningshendelse enn en intensjonell deponering. De tre nederste funnene i tabellen er fra

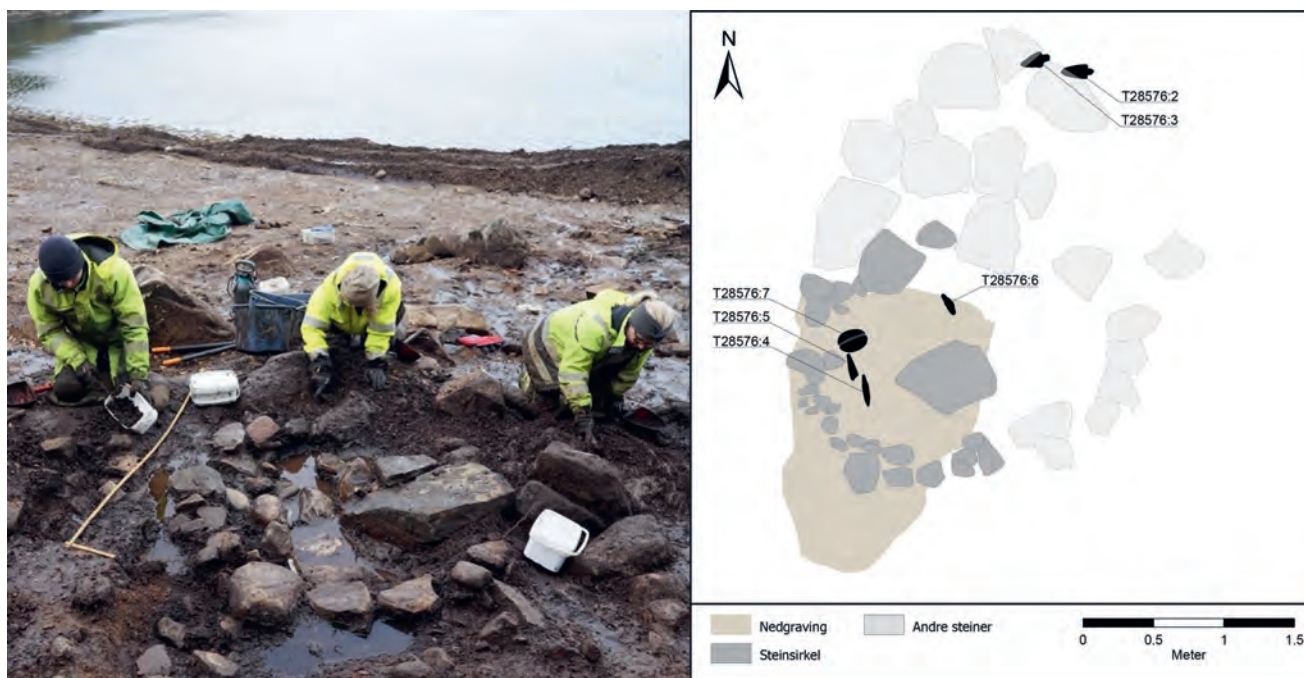
Figur 3. Øverst: Hagebukta sett mot sør, utgravningsfeltet ligger ved foten av neset på midten (Fiskeneset). Foto: K.R. Rantala. Nederst: Steinsirkelen og området rundt er renset fram, sett mot nord. Foto: M.A. James

Julsundet, og vil bli nærmere presentert. Hovedtrekkene ved de fem resterende kontekstene fra Tabell I er oppsummert i Tabell II. I tillegg til disse har nye dateringer av skjelettmaterialet fra massegrava på Sund i Inderøy, med skjelettdeler av minst 22 individer fordelt på flere umerkede groper, gitt resultater som strekker seg inn i slutten av SN (M.M. Henriksen *pers. komm.* juli 2024).

Heller-funnet fra Linesøya i Åfjord er et godt eksempel på at grensene mellom grav- og depotfunn kan være uklare. Her ser det ut til at menneskelige levninger (tenner) er lagt ned som del av et offer.

Depotfunn fra arkiv og magasin

I Henriksens avhandling om depotfunn fra Midt-Norge ca. 2350–500 f.Kr. (Henriksen 2014) framstår

Figur 4. Venstre: Graving i og rundt steinsirkelen, med mye innsig av vann fra skråninga over. Foto: S.E. Fretheim. Høyre: Plantegning av gravanlegget med plassering av de relaterte, innmålte gjenstandene. Figur: K.R. Rantala

området rundt Julsundet som et markert tyngdepunkt for depotfunn fra SN/EBA i distriktet til NTNU Vitenskapsmuseet. Henriksen bruker begrepet depot om både samlede funn og enkeltfunn. Hun setter søkelys på funn gjort i tilknytning til våtmark (myr, vann, elv, bekk m.m.), men inkluderer også depoter fra tørrmark i funnkatalogen (Henriksen 2014: Appendix II). Funntyper som særlig går igjen i depotene fra SN/EBA, er flintdolker, enkle skafthulløkser av bergart, samlinger av flintskiver / store avslag samt skjeformede skrapere av flint (Henriksen 2014:145–147). Disse funnene har sjelden framkommet gjennom arkeolo-

giske undersøkelser, og kontekstene er dermed vanskelige å vurdere.

Vi mangler en gjennomgang av mulige depotfunn fra TN/MN i vår region, men et søk på «depotfunn» i NTNU Vitenskapsmuseets samlinger på nett gir en del treff på bergartsøkser og skifergjenstander som hører hjemme i disse periodene. Blant de mest åpenbare og imponerende er et funn av seks hele spydspisser/spydemner av skifer fra Børøya øst for Hitra (T7196-7198), funnet samlet på en bergflate 1,5 meter under bakken, rett ved et oppkomme. Lengden på spissene/emnene er 23–36 cm, blant de største vi kjenner til i regionen.

Figur 5. Nedgravinga før og etter tømning og fjerning av steinsirkelen. Foto: H. Westgaard

Spor etter rituell praksis i yngre steinalder ved Julsundet

Gravfunnet i Hagebukta, Otrøya

I Hagebukta lå spor etter bosetning fra både eldre og yngre steinalder på små flater klemte mellom berg og bratt ur på den ene sida, og den skjermede bukta ut mot Julsundet på den andre (Fig. 3). Gravanlegget ble oppdaget i utkanten av et nesten 3000 m² stort avdekket område, under torv og rasmasser av store steiner og grus, 12,5 meter over dagens havnivå. Anlegget bestod av en grunn, mannstor grop med en litt mindre sirkel av stein lagt som markering på toppen. I og rundt steinsirkelen lå til sammen seks gjenstander som er blitt tolka som grav- eller offergaver.

Steinsirkelen hadde en ytre diameter på rundt 1,5 meter og bestod for det meste av små og middels store steiner (10–30 cm), noen steder med opptil tre stein i høyden. Sirkelen hadde en åpning mot nordøst. To av gjenstandene – et stort flintemne (*flintmandel?*) og halvdel av en dolklignende gjenstand av skifer – ble funnet i eller ved åpninga, i toppen av fyllet til nedgravninga (Fig. 4). Mot øst ble yttersida av sirkelen dannet av en stor og flat grønn stein, rundt 50 x 60 cm i plan, som strakte seg helt inn til midten. Steinkonstruksjonen dekket det meste av nedgravninga under, men ikke den sørligste delen.

Nedgravninga målte 2,1 x 1,4 m i plan, bredest i den rette enden i nord, med en smalere, avrunda ende inn mot berg og ur i sør. Den var relativt grunn, største dybde rundt 50 cm, gravd ned i rødbrun grus/aur.

Fyllet bestod av myke torvmasser med en del stein og små røtter. Steinene var særlig konsentrert til området innafor steinsirkelen over, og noen av dem kan opprinnelig ha vært en del av denne konstruksjonen. Én dolklignende gjenstand (ev. en smal spydspiss) ble funnet stående med odden ned mellom steinene innafor sirkelen (Fig. 5). Her lå også et stort garnsøkke. Mangelen på sand og grus i torvfyllet ga inntrykk av at nedgravninga utenom steinkonstruksjonen har stått åpen etter at den ble gravd.

Fig. 4 viser plasseringa til de fem gjenstandene som ble direkte innmålt (den ene i to halvdelar med hvert sitt undernummer, 5 og 6). Det store flintemnet som dukka opp før selve anlegget ble erkjent (unr. 1), ble først oppfatta som et løsfunn, og dermed ikke innmålt. Det skal imidlertid ha ligget omtrent på samme sted som unr. 6, litt høyere oppe i torvmassene. Se Fig. 6 med figurtekst for nærmere beskrivelse av de enkelte gjenstandene. De to bredblada spydspissene (unr. 2 og 3) ble funnet sammen, rundt 1,5 meter unna selve anlegget, i nedkant av en ansamling større, jordfaste steiner. De ble først og fremst sett i sammenheng med anlegget fordi det ikke ble påvist andre strukturer i dette området. Heller ikke ble det funnet avlagsmateriale eller andre, mer vanlige boplassfunn i eller rundt anlegget, selv om de gravde massene i området ble vannsålde. De nærmeste lignende spydspissene vi kjenner til fra vår region, er innkommet som løsfunn fra flere steder på Hitra (f.eks. T14684:1, T15921, T17258 og T17879). Noen av disse er bare tilhugget, ikke slipt, men formen er grovt sett den samme.

De to dolklignende skifergjenstandene (unr. 4 og 5 + 6) har også sine nærmeste paralleller i løsfunn. Gjenstander med tilsvarende form finnes katalogisert både som spydspisser og som dolker / tveegga kniver (jf. «spydodd» T1339 fra Rissa, «spydspiss» T1390 fra

Figur 6. Gjenstandene relatert til gravanlegget (T28576:1-7). 1: Massivt, tosidig emne av flint, grovt tilhugget langs alle kanter, med rester av naturlig kalkoverflate på begge flatsidene. 2 og 3: To uvanlig brede spydspisser av skifer, funnet på utsida av steinsirkelen. Den største er fint forma, fasettslipt på én side og svakt bua på den andre; den minste er mindre slipt langs kantene og uten fasetter. 4: Dolk eller spydspiss av skifer, funnet stående med odden ned inni steinsirkelen. 5 og 6: Dolklignende gjenstand i to deler, uten egger eller spiss i noen ende. 7: Garnsøkke med vekt litt over ett kilo, blant de tyngste i NTNU Vitenskapsmuseets samlinger fra steinalder. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

tidligere Snillfjord k., «spydspiss» T7196 fra Hitra, «tveegget kniv» T13455 fra Gossa, «tveegget kniv eller dolk» T10880 fra Smøla, «rett, tveegget dolk» 17006:2 fra Bindal). Unr. 5 + 6 har imidlertid verken egger eller odd, og funksjonen forblir uviss. Flintemnet (unr. 1) minner mest om den typen emner til dolker eller sigder som kalles *flintmandel* eller *mandelflint*, og må ha sitt opphav i Danmark.

I og med at ingen av gjenstandene kan betegnes som vanlig boplassfunn (unntatt garnsøkket, som har eksistert i tilvarende form fra mellommesolitikum og opp i moderne tid), er det vanskelig å gi en presis datering av anlegget basert på typologi. Skifergjenstander fra daterte kontekster i regionen hører først og fremst hjemme i TN eller MN (med unntak av Sunderøyspissene fra SN/EBA, som vi kun kjenner nord for Trøndelag). Lange, slanke pil- og spydspisser med parallelle sidekanter, rombisk tverrsnitt og hengende agnorer kjennes fra mange boplasser på Vestlandet og i Midt-Norge, og regnes som typiske for MN (Nærøy 1993, Bergsvik 2002:293). Det at ingen

av spydspissene (ev. dolkene) fra Hagebukta oppfyller disse formkriteriene, kan kanskje tolkes i retning av at de hører hjemme i TN, en periode der skiferspissene på Vestlandet tenderer mot tynnere, spissovale eller fasetterte tverrsnitt, og skrå eller rette avsatser mot tangen (Nærøy 1993). Dersom det store flintemnet (unr. 1) faktisk er en flintmandel, peker den typologiske datering derimot i retning av SN.

To av fem trekullprøver relatert til anlegget ble datert til TN, og én til tidlig MN (Tabell IV). De to siste prøvene ble datert til SM, i likhet med kullprøver fra rester av kulturlag flere andre steder på lokaliteten, på tilsvarende eller høyere nivå over havet (Fretheim et al., under arbeid, kapittel 6). Den nest eldste datering (TRa-17404, 4355–4329 f.Kr.) var fra masser under bunnen av nedgravninga, og bør tilhøre avsetninger som var på stedet før anlegget (*terminus post quem*). Ut fra strandforskyvningskurven (Fig. 7) bør disse avsetningene opprinnelig ha ligget noe høyere opp i terrenget, om de ikke ble avsatt under vann. I TN har anlegget ligget bare 1–2 meter over den tidas havnivå, på stranda.

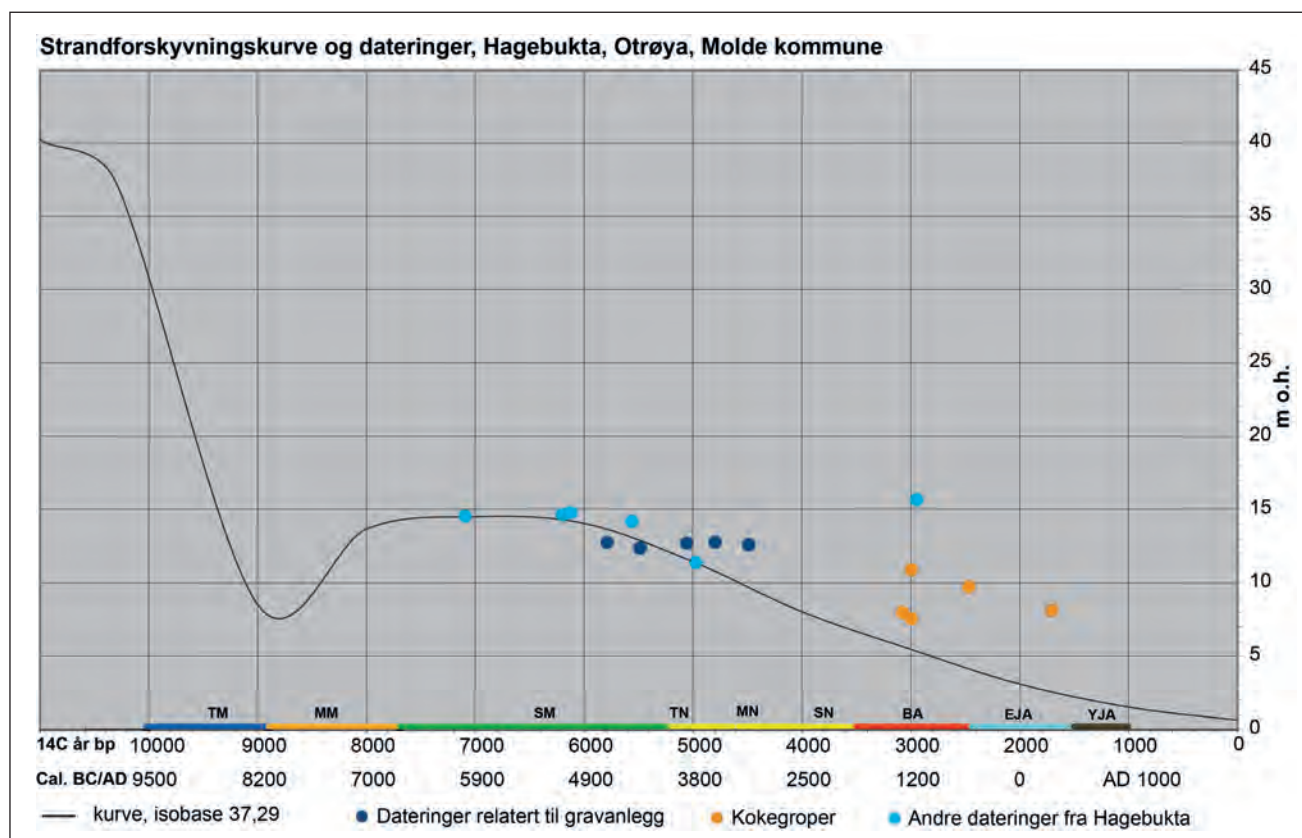
Tabell IV. C14-dateringer av trekull fra masser i, rundt og under anlegget i Hagebukta. Kalibrering i OxCal, IntCal 20.

Lab ID	Kontekst	Datert materiale	Datert BP	Kalibrert 1σ	Kalibrert 2σ
TRa-17400	701226, grusmasser rundt nedgravning	Trekull, hassel	4800 ± 20	BC 3636 - 3533	BC 3640 - 3528
TRa-17401	701226, grusmasser rundt nedgravning	Trekull, hassel	5790±20	BC 4692-4609	BC 4712-4551
TRa-17402	701368, fra torvmasser delvis over og rundt steinringen	Trekull, tofrøbladet plante	5060±25	BC 3945-3800	BC 3951-3792
TRa-17403	702373, fyll i nedgravning	Trekull, vier	4485±25	BC 3331-3100	BC 3342-3039
TRa-17404	702723, masser under nedgravning	Trekull, asal/kirsebær	5485±25	BC 4355-4329	BC 4436-4261

En mikromorfologiprøve fra bunnen av massene i nedgravninga ble analysert. Blant sand og grus ble det påvist nodulært materiale som R. Mcphail (Mcphail 2023) ved University College London tentativt har tolka som mulige mineraliserte rester etter innvolle fra den døde, *dersom* det har vært en begravelse. Det ble også funnet spor etter hematitt, muligens oker, som ofte forekommer i forbindelse med graver fra steinalder. Prøver til jordkjemiske analyser (blant annet fosfat) ble tatt systematisk i og rundt gravanlegget, men resultatene viste ingen tydelige konsentrasjoner.

Også utenom gravanlegget dukket det opp funn i Hagebukta som antyder at dette stedet kan ha hatt en

spesiell status eller funksjon gjennom svært lang tid. Tretti meter unna, 1–2 meter høyere i terrenget, ble det påvist et utvaska kulturlag (rundt 3 x 6 m) og en oval steinsetting (1 x 0,8 m) omkransa av flere steinheller. To C14-dateringer plasserer avsetningene her i SM, rundt 5200–5000 f.Kr. (Fretheim et al., under arbeid). Også her ser aktiviteten ut til å ha foregått i strandkanten (Fig. 7). Steinsettinga ble vurdert som et mulig ildsted, men steinene så ikke varmepåvirka ut, og det ble ikke påvist kullkonsentrasjoner i eller under dem. Fra det lille kulturlagsområdet ble det samla inn nesten fem tusen funn, det meste flintavslag, men blant annet også del av en skafthullshakke og et fragment av en annen hakke eller kølle. Mesolittiske

Figur 7. Strandforskyvningskurve for Hagebukta og C14-dateringer (ukalibrert, uten avvik). Kurve basert på kalkuleringskjema utvikla av D. Simpson, Universitetet i Bergen. Figur: S.O.S. Spjelkavik / S.E. Fretheim

hakker og køller er gjenstandstyper som i dag ofte tolkes inn i en rituell sammenheng, da de blant annet finnes i dekorerte varianter og som miniatyrer, og er uvanlige funn i boplasskontekst (Skar et al. 2022:53). Fra Hagebukta ble det også samla inn rundt tjue slipte bergartsøkser/-meisler uten skafthull. Disse var av både mesolittiske og neolittiske typer, dels fra utgravde enheter, men flest som overflatefunn eller løsfunn utenom utgravningsfelt. Fra bronse- og jernalder ble det påvist seks kokegroper, uten andre bosetningsspor fra disse periodene i nærheten.

Røysene ved Selneset, Gossa

På en av de undersøkte lokalitetene ved Nyhamna i 2003–04 ble det funnet flere røyser tolka som gravrøyser fra MNb, rundt 3000 f.Kr. (Lokalitet 67 Selneset, Åstveit 2006, Åstveit 2008b), under et dekke av myrortov på inntil 3 meter. Lokaliteten var registrert på bakgrunn av kun ett positivt prøvestikk tatt i bunnen av en maskingravn sjakt, med få og dels vannrulla funn som ble vurdert som mulig redeponerte (Åstveit 2005:66). Utenom rammene av et stort utgravningsprosjekt ville den kanskje ikke ha blitt nærmere undersøkt.

I alt ble det undersøkt et område på 1700 m². Innsamla antall funn var 1651, stort sett fra et rundt 20 x 20 m stort område i den ene enden av den åpna flata, som også inkluderte to ildsteder. Den ene av røysene (S1) lå rett i utkanten av dette området, mens tre andre lå på rekke 10–20 meter lenger unna (S2–4) (Fig. 8).

S1 hadde en tydelig kantkjede av store steiner (rundt 40 cm) som dannet en sirkel med diameter 3 m, rundt en tett røys/steinpakning med mindre steiner (10–15 cm) som lå litt forskjøvet i forhold til sentrum av kantkjeden. Enkelte større steiner lå også i toppen av røysa. Disse inkluderte flere kvartsblokker, den største nær midten av røysa. S2, S3 og S4 var alle mindre røyser, med diameter rundt 1,5–2 m, uten klare kantkjeder. Alle tre hadde imidlertid det til felles med S1 at de inkluderte pakninger av mindre steiner, med større steiner over og delvis rundt. Åstveit (Åstveit 2008b), påpeker at de små steinene i steinpakningene gjennomgående var svært forvitra, men ikke de større steinene over.

Dateringer ble gjort på kull funnet i og under røysene (Tabell V), og plasserer dem i MNa (3300–2600 f.Kr.). Ut fra strandforskyvningskurven betyr det at røysene ble plassert på stranda, i likhet med anlegget i Hagebukta. Åstveit (Åstveit 2006: 78) ser dette som

Figur 8. Røysa S1 i forkant, arbeid på de tre andre røysene i bakgrunnen. Tatt fra området med flest funn. Funnposer markerer spredte overflatefunn ellers på flata. Foto: L.I. Åstveit

en mulig forklaring på at røys 1, som lå øverst i terrenget, virket best bevart, mens de tre lavereliggende røysene kunne ha blitt delvis forstyrret av bølgeaktivitet.

Det ble ikke funnet bein eller gjenstander i røysene som det er rimelig å tolke som gravgaver, men jordkjemiske analyser viste at fosfatmengden var betydelig høyere i relasjon til røysene enn utafor (Åstveit 2008b: 389–390). Plasseringa tett ved vannkanten skiller dem også fra både rydningsrøysen knytta til tidlig jordbruk og gravrøysen fra bronsealder/jernalder i samme område. De gamle dateringene støttes også av en pollensøyle fra lokaliteten, som viser at torvdekket har vært på plass over røysene allerede i bronsealderen (Hjelle og Solem 2008: 508–509).

Tabell V. C14-dateringer fra røysene på Lokalitet 67 Selneset. Kalibrering i OxCal, IntCal 20.

Lab ID	Kontekst	Datert materiale	Datert BP	Kalibrert 1σ	Kalibrert 2σ
T-16616	S1, kullflekker i røys/ steinpakning	Kull, bjørk, hasselnøtt, osp	4505±115	BC 3366-3026	BC 3516-2907
T-16615	S2, kullflekker i røys/ steinpakning	Trekull, bjørk, hassel, furu	4560±115	BC 3499-3093	BC 3620-2926
T-16613	S3, kullag under røys	Trekull, furu	4290±65	BC 3018-2782	BC 3258-2668
T-16614	S4, kullflekker i røys/ steinpakning	Trekull, bjørk, hassel, vier/ osp, selje, furu	4340±55	BC 3018-2899	BC 3313-2876

Barnegrava ved Søndre Steghaugen, Gossa

Sørøst i planområdet ved Nyhamna, mellom Søndre og Nordre Steghaugen, lå en rekke lokaliteter med omfattende spor etter bosetning og flere dokumenterte hustufter fra eldre steinalder. På en av disse (Lokalitet 50 Søndre Steghaugen, Åstveit 2008c) ble det påvist rester av menneskebein, i alt 18 ubrente fragmenter, inkludert ribbein og deler av pannelokk og underkjeve. Humanosteolog Berit Sellevold (Sellevold 2008) konkluderte med at det dreide seg om et barn på 2–4 år. Beinrestene lå innkapsla i kompakt, aurrhellelignende, rødgul sand og grus i et område på rundt 0,6 x 1,4 m, i det som var tolka som et utendørs aktivitetsområde mellom to hustufter fra SM (Fig. 9). Massene skilte seg tydelig fra den øvrige undergrunnen på lokaliteten. De inneholdt også noe trekull, både kantete kullbiter og mindre, avrunda kullfragmenter. Det ble ikke påvist noen konstruksjon/markering i forbindelse med funnet, og heller ingen entydig dokumentert nedgravning, eller gjenstander som kunne tolkes som gravgaver. Det at skjelettet var delvis bevart, tyder imidlertid på at

det opprinnelig må ha vært overdekket eller begravd, og konteksten er tolka som en grav. Beina skilte seg markant ut fra det lille som fantes av annet fragmentert osteologisk materiale fra groper og ildsteder på lokaliteten, både i bevaringsgrad og fragmentstørrelse (Åstveit 2008c:272).

Almut Schülke (2022) har valgt å inkludere barneskjelettet ved Søndre Steghaugen i sin gjennomgang av norske lokaliteter med bevarte menneskebein fra mesolitikum, da lokaliteten ellers har tufter og kulturlag datert til rundt 6000–5000 f.Kr., og siden en kullprøve fra laget skjelettet ble funnet i, ble datert til 6230–6175 f.Kr. (Tua-4949). En prøve fra selve skjelettet (kjeven) ble imidlertid datert til 1975–1880 f.Kr. (TUa-4606), SN. Mens det finnes mange prosesser og effekter som kan gi dateringsresultater med feilaktig høy alder på ulike materialer, er feilaktige unge dateringer sjeldne (Martin Seiler, Nasjonallaboratoriene for datering, *pers. komm.* februar 2023). Her legges derfor SN-datering av kjevebeinet til grunn for datering av gravkonteksten, noe som betyr at grava er flere tusen år yngre enn

boplassen på stedet der den ble anlagt. De nærmeste områdene med påvist boplass- eller dyrkningsaktivitet fra SN lå på andre sida av Nyhamna, en halv kilometer unna i luftlinje.

Flintdolken og steinstrukturene ved Håsanden, Gossa

I forbindelse med en utviding av undersøkelsesområdet knytta til en lokalitet med påviste bosetningsspor fra MN (Lokalitet 54 Håsanden, Åstveit 2008d), ble det funnet en hel og flott flintdolk (T22758:412) av Lomborgs type III, som dateres til SN (Lomborg 1973). Utvidinga foregikk i form av maskinell flateavdekking i utmark, og dolken ble oppdaga rett under torva, uten noen relatert markering eller nedgravning. Massene den lå i, var leire- og torvblanda. Det ble tatt ut fosfatprøver i området, men disse hadde generelt lave verdier. Det var heller ingen markerte utslag ved funnstedet, som lå like ved en lav bergrygg langs bekken Sæterelva. Trond Meling (Meling 2008:597) tolker funnet som et sannsynlig offer/depot, med bakgrunn i plasseringa nær både berg og ferskvann. Funnets karakter gjør det også lite sannsynlig at det dreier seg om en bortkasta eller tapt gjenstand.

Ikke mer enn 20–25 meter nord for funnstedet ble det samla inn nær 950 funn fra steinalder og en del brente bein, samt påvist et mulig steinsatt gulv som kan ha tilhørt en bolig. Blant funna var flere av skifer, blant annet spisser, kniv og vestlandsmeisel, som passer godt med flere dateringer av kull fra kulturlag og mulig ildsted til 2800–2400 f.Kr., MNb. Beinmaterialet er ikke analysert, men én beinprøve ble datert

Figur 9. Funnsted for levningene av barnet. Den runde «kaka» i forgrunnen er del av de aurhellelignende massene som beinfragmentene var innkapslet i. Foto: H.B. Bjerck

til rundt 800 f.Kr., yngre bronsealder. Det ser altså ut til å ha vært aktivitet på stedet i periodene både før og en god stund etter deponeringa av dolken. Fem påviste steinstukturer i utkanten av det området som hadde flest funn, bestod av små (diameter rundt 1,5 m) sirkler eller halvsirkler av større steiner rundt pakninger av mindre stein (S2, S8, S12, S14, S15 – den siste mer ustrukturert/omrota). Tre av disse har Åstveit (Åstveit 2008d) tolka som mulige ovner, selv om de inneholdt lite kull, og kun én inkluderte synlig varmepåvirkning/skjørbrent stein. De to siste strukturene, som begge lå i området mellom hovedfunnområdet og funnstedet for dolken, er kategorisert som røyser, uten tydelig assosierte funn eller forhøya fosfatverdier. To av steinstrukturene som ble tolka som ovner, har relaterte kullprøver som ble datert, én til 2120–1750 f.Kr. (T-16655 fra S2, SN, potensielt samtidig med dolken), og én til 2570–2465 f.Kr. (Tua-5810 fra S12, MN, potensielt samtidig med bolig/bosetning). Da strukturene er såpass ensarta, argumenterer Åstveit for at de mest sannsynlig har ligget tettere i tid, og at den yngste datering, til SN, er den mest representative. Det siste støttes av at strukturen (ovnen?) med den eldste datering ligger tettest innpå området med bolig/bosetning i den eldste lokalitetsfasen, og dermed lettest kan ha blitt «forurensa» av kull utenom sin egen bruksfase. Spørsmålet er hva disse mulige ovnene og/eller røysene representerer, i og med at det tilsynelatende ikke er samtidige bosetningsspor på stedet. Åstveit foreslår bakerovn, men i og med det nærliggende og mulig samtidige depot-/offerfunnet, kan man også tenke seg en rituell bruk/betydning.

Den flateretusjerte spissen fra det tidligmesolittiske boplassområdet ved Steghaugen, Gossa

En flateretusjerte, lansettforma flintspiss ble funnet i en sprekk i svaberget tett innpå det mest omfattende tidligmesolittiske boplassområdet som er undersøkt i hele regionen (Lokalitet 48 Nordre Steghaugen, 19-21 moh., Bjerck 2008b). Spissen kan trolig dateres til EBA. Blant de mer en 70 000 artefaktene som ble innsamla fra lokaliteten, var dette den eneste som åpenbart ikke hører hjemme i eller nær lokalitetens hovedfase, rundt 9000–8800 f.Kr., og den har blitt tolka som et mulig depotfunn (Meling 2008:597). Bjerck har trukket den fram som et av eksemplene på *bi-fangst* fra utgravningene rundt Nyhamna. Den kan oppfattes som en tilfeldig «slenger», som så mange andre overraskende funn i «feil kontekst», men om vi løfter blikket fra den trange lokalitetsrammen, inngår den kanskje likevel i et mønster (Bjerck 2008c: 551).

Figur 10. En av steinstrukturene tolka som ovn, i to faser av utgraving (S2). Venstre: store, rektangulære steiner i toppen. Foto: J. Kalseth. Høyre: to kammer med pakning av mindre steiner i bunnen. Foto: L.I. Åstveit

Rituell praksis ved Litlegrynnvika, Gossa?

På en lun, dyrka flate innafor Litlegrynnvika, rundt 1,5 km sør for selve Nyhamna, ble det undersøkt en kulturlagslokalitet fra MN, 10 moh. (Lokalitet 63 Litle Grynnvika, Åstveit 2006, Åstveit 2008e). Mer enn 56 000 funn ble samla inn fra et utgravd areal på 87 m², blant disse et omfattende skifermateriale (inkludert gjenstander med dekor og åtte spydspisser), ni gjenstander av rav (knapper og anheng), og fragmentert keramikk. Over den mest komplekse og funnrrike delen av lokaliteten lå et lag der hovedkomponenten var forvittra/skjørbrent stein. Kulturlaget under var svært kullholdig og fett, og eventuelle nedgravninger eller fyllskifter i laget lot seg ikke påvise. I bunnen av laget ble det derimot påvist et (eller flere) anlegg bestående av flate små steinsettinger forbundet med steinfylte grøfter, i noe som til sammen danner en slags trapesform, rundt 4 x 3 m i ytre mål og 3 x 1,5 m i indre. Ravfunnene lå nesten utelukkende på innsida av denne strukturen, mens keramikken (98 fragmenter, av ett kar?) lå samla på utsida. Åstveit (Åstveit 2008e:374–277) tolker den trapesforma strukturen som spor etter en form for bygning, men påpeker at den skiller seg kraftig fra påviste spor etter hus på andre lokaliteter i området. Han går også langt i å antyde at funnene av rav og keramikk kan representere adskilte episoder av rituell aktivitet, uten å omtale dem som grav- eller depot/offerfunn. Funnene fra Litlegrynn-

vika illustrerer utfordringen med å definere spor etter rituell aktivitet når denne tilsynelatende foregår midt i et omfattende boplassområde, på samme tid som boplassen var i bruk.

Fra Theodor Petersens arkivsamling: flere mulige gravfunn nær Julsundet

Blant Petersens foreslåtte gravfunn er én stor flintspiss eller dolk fra Aukra, «funnet i en røys ved Kjerringsundet», notert som tapt. Fra Otrøya har han notert tre funn, og fra Midøya, tett ved Otrøya i vest, har han notert to funn.

Figur 11. Dekorert skiferkniv med hull, T19611, fra Solhaug av Gule nedre, Bud i Hustadvika. Mulig gravfunn? Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet

Tabell VI. Fra Th. Petersens arkivsamlings: flere gravfunn fra yngre steinalder ved Julsundet.

Sted	Gjenstander/ gravgaver	Funnkontekst	Datering
Nord-Heggdal, Otrøya	T7884. Tykknakket, slipt flintøks, lik R. 17, men mer buet på én side (tverrøks)	Funnet i en alens dybde, innkommet ved sogneprest Saxlund	MN
Midøya	T8230-8231. Dolk av lys grå flint, Lomborg type III og «knusestein» av kalkstein, «af form omtr. som en meget stor, afrundet øksehammer», med knusespor	Funnet sammen 1 alen dypt i jorda, innkommet ved sogneprest Saxlund	SN/EBA
Midøya	T9979-81. Dolk av sortgrå flint, Lomborg type III. Skiveskraper/stort avslag av sortgrå flint med retusj lang del av kanten. Spydspiss eller dolk av sortgrå flint, Lomborg type I	Funnet «nesten sammen», 30-40 cm dypt i jorden, rundt 600 m fra sjøen og 40 moh.	SN/EBA
Uglvik, Otrøya	T8208. Pilspiss av sort skifer med buede sidekanter og hengende agnorer, nær formen til R. 86, men «ualmindelig liden», 4 cm lang. Flat på én side, hvelvet på den andre	Funnet ½ alen dypt i grusjord på en lav jordrygg, nær bunnen av gruslaget. Under dette var leire. I nærheten er det funnet myrpæler. Opplysning fra sogneprest Saxlund	TN/MN
Midsund Indre, Otrøya	T4093. Spydspiss eller dolk av flint, jevnt bred fra skaft/tange og nesten fram til spissen, inntil 3 cm. 17 cm lang	Funnet i en steinhaug (røys?) sammen med en annen, lignende «der skal være bleven solgt til en opkjøber»	SN/EBA

Til dette må vi også kunne føye et av de flotteste og mest særegne skiferfunnene vi har i NTNU Vitenskapsmuseets samlinger, nemlig den dekorerte

skiferkniven T19611 – «Funnet på 1 m dybde trolig nede i auren», fra Solhaug av Gule nedre, Bud i Hustadvika (Fig. 11).

Flere depotfunn langs Julsundet

Gossa

Tabell VII. Depotfunn fra Gossa.

Sted	Funn	Funnkontekst	Datering
Småge	T3344-45. 2 Sandshamnøkser av gråsvart bergart	Funnet ved grøftegraving i bunn av myr 3 alen/ca. 2 m dypt	SN
Sporsem	T11590. 1 dolk av flint, R. 63/Lomborg type III b	Funnet under torvstikking på Sporsem nær stien som fører til Eikrem, 0,3 m dypt	SN/EBA
Sporsem	T4462-4463. 2 dolker/spydspisser av flint av Lomborg type I x og I a/b	Skal ha blitt funnet samlet i myr på Sporsem	SN/EBA
Blomsnes av Riksfjord	T7767. Enkel skafthulløks, ganske lik R 28	Funnet på Blomsnes mellom Riksfjord og kirken, i myr, 2-3 alen/1-2 m dypt	SN/EBA
Eikrem	T12878. 6 tynne avslag av god flint, 2 har kantretusj	Funnet samlet under jorddyrking, i sanden 0,35 m dypt. Det har tidligere vært myr over området	SN/EBA
Eikrem	T14772. Samla funn bestående av 12 skjeforma skrapere, 21 flintavslag/skiver, 2 flekker av flint med bruksspor, 3 mulige sigdblod/skrapere/kniver av flint (en flekkelignende, 2 halvmåneforma)	Funnet under nylandsbrytning av myr, i overgangen til sandgrunn, 55-60 cm dypt, 33 moh. Gjenstandene stod loddrett i myra omgitt av oppmorkna neverrester med inntil en fingers tykkelse	SN/EBA
Eikrem	T14773. 4 avslag av god flint. Ikke funnet ved magasinrevisjon i 2004	Funnet tett sammen, ca. 30 m nord for funnstedet for T 14772, i samme myr og på tilsvarende dybde	SN/EBA
Oterhals av Rød	T15950. Samlet funn, 1 skive og 48 avslag/flekker av flint, de fleste ganske store og skarpkantede, flere med bruksspor. En del mindre avslag ble ikke innsamla	Funnet ved grøfting i myr, samlet i en liten haug ca. 0,4 m dypt, 8-10 moh.	SN/EBA

Sted	Funn	Funnkontekst	Datering
Ljøvik/Løvik nedre, Aukra flyplass	T19152. Dolk av flint av Lomborg type VIa, fullstendig bevart	Funnet ved torvtaking i myr, godt og vel 1 m dypt, etter sigende med odden opp. Ca. 10 moh., der Aukra flyplass ble anlagt	SN/EBA
Sætervik av Seter	T15673. 1 Sigdblod/halvmåneforma flintblad, 5 avslag/korte flekker av flint av god kvalitet	Funnet i nyrydda jordstykke, samla under/ ved kanten av berg, med få cm jord over, ca. 20 moh.	SN/EBA
Hjertvikremma av Hjertvik	T13090. 9 avslag/skrapere av flint, innkommet "som prøve på et større flintfund". Gjennomgående store stykker, der kun de med retusj/tildanning ble innlevert	Funnet samlet ved siden av stor stein/blokk, 18-22 moh., i flatt terreng	SN/EBA
Aukra Prestegård, Aukra Folkehøyskole	T12533. 19 avslag/flekker av flint av høy kvilitet. Skarpkantede, enkelte med retusj og bruksspor	Funnet ca. 0.5 m. dypt i en nu opdyrket myr, ca. 25 m. o. h., innunder en stor, jordfast stein	SN/EBA
Ljøvik	T15669. Stor tynnakket øks av grå lerskifer, meget regelmessig med en lett utbuet egg som ikke viser noen merker etter bruk. Mulig tildannet marleik?	F. under nylandsbryting ved foten av et høidedrag Storistølen, etter oppg. ca. 25 m o. h. og i en dybde til nakkeenden av 20 cm. Stykket stod rett opp og ned i jorden	TN/MN
Blomsnes, Riksfjord	T12874. Slepen, tverregget og buttnakket øks av sandsten med ovalt tverrsnitt	F. i en torvmyr. Myren ligger ca. 22 m. o. h., og øksen lå i en dybde av ca. 1 m. stående rett opp og ned ved en større fururot; under øksen var det atter igjen ca. 1 m. brenntorv	TN/MN

Otrøya, Midøya og Tautra

Tabell VIII. Depotfunn fra Midøya, Tautra og Otrøya.

Sted	Funn	Funnkontekst	Datering
Drynjasundet, Midøya	T9954-55. 3 skjeformede skrapere av flint	Funnet ca. 60 cm dypt i myrjord, 15-20 moh., ikke langt fra T8824. Alle stykker lå tett sammen	SN/EBA
Drynjasundet, Midøya	T8824-27. 4 økser av flint; 1 tykknakket, hulslepet og slipt over det hele, lik Müller 61; 1 lignende men uslipt; 1 lignende, uslipt, men forholdsvis mer bredegget; 1 uslipt, tynnere, mindre og forholdsvis enda mer bredegget	Funnet i sand/grus på bunnen av en myr. To av øksene lå tett sammen, en tredje lå over dem, og en fjerde litt på siden av dem. Ikke langt fra T9954-55	SN/EBA
Bjørnerem, Midøya	T17473. Buttnakket tverrøks av bergart, slipt over det hele, men med flere arr etter tilhuggingen	F. ca. 90 cm dypt i en torvmyr nedenfor Sauhelleren	TN/MN
Tautra Søndre, Tautra, ID115071	T12101. Samling av opprinnelig 175 avslag av flint (170 per i dag). De fleste av avslagene er av god, mørk grå flint (senonflint), med hvit cortex. Ved en undersøkelse ble det påvist sikre bruksspor på 68 avslag, mens 52 viste mulige spor etter bruk	Funnet i myr ca. 0,2 m over bunnen og ca 2,4 m under opprinnelig myroverflate, ca. 33 moh., liggende samlet «i en vidde som en tallerken». Funn av never i tilknytning til funnet. T12259 og T13037 funnet i samme myr	SN/EBA
Tautra Søndre, Tautra, ID115071	T12259. 16 avslag av flint. Av god mørk grå flint, til dels med cortex. Ved undersøkelse av avslagene ble det påvist sikre bruksspor på 8 avslag og mulige bruksspor på 5	F. liggende samlet i samme myr og i samme dybde som T12101, men ca 1 m unna	SN/EBA
Tautra Søndre, Tautra, ID115071	T13037. 1 skjeformet skrapere, 6 avslag med skraperetretusj 1 stor flekke (flekkekniv) og 2 avslag uten retusj. Alt av god grå flint. På flere av stykkene er kalkskorpen ikke helt fjernet	F. liggende samlet i samme myr og omtrent samme dybde som T12101, men ca 27 m unna	SN/EBA

Sted	Funn	Funnkontekst	Datering
Tautra Nordre, Tautra	T13666. 3 store, kraftige avslag av god flint, alle med kantretusj	F. under nylandspløyning av myr, liggende samlet i en dybde av ca. 25 cm	SN/EBA
Tautra Nordre, Tautra	T16453. Enkel skafthulløks av stein, lik R. 32, men med litt avrundet nakkeparti og lett avrundete kanter	F. i et lite torvtak, mellom torva og det underliggende gruslaget. Skal ha ligget sammen med en del annen stein som noen ungdommer kastet i sjøen. 40 moh.	SN/EBA
Tautra Nordre, Tautra	T8070-8072. 3 skjeforma skrapere av flint, den ene med langs skaft, lik R. 48	F. i utmark, liggende i skrinn lyngjord over fjell, på rad innen 1 m	SN/EBA
Vikanes, Heggdalsvik, Otrøya	T15726. 2 "mandelformede" flintblad (flintmandel), hhv. 20x5,9 og 11,4x7,2 cm, begge seinere katalogisert som "kniv", ved magasinrevisjon	F. under nydyrking i en dybde av ca. 3/4 alen, stående på høykant side om side i retning øst-vest	SN/EBA
Hegdal søndre, Otrøya	T9400-9401. 2 skjeformede skrapere av flint, den ene lik R. 48, den andre uten markert overgang mot skaft	F. under lyng og mose, liggende på en større stein, 20-30 m fra stranda og rundt 3 moh.	SN/EBA
Benset, Otrøya	Tynnakk øks av sandstein (leirsandstein). Smukt slepet over det hele.	F. 45 cm. dypt under torven ovenpå undergrunnen, c. 50 m. fra sjøen og 10 moh.. Fra samme gård er tidligere innkommet et større bruddstk. av en båtformet øks	TN/MN

Fastlandssida av Julsundet

Tabell IX. Depotfunn fra fastlandssida av Julsundet.

Sted	Funn	Funnkontekst	Datering
Mevold/Medvoll, fastlands-Aukra	T10989. Halvmåneforma hengesmykke av rav	Funnet 0,5 m dypt i myr, ca. 100 moh.	SN
Tornes, tidligere Fræna k.	T8951. Dolk av lys grå flint av Lomborg type V a	F. i myr på Tornes ikke langt fra husene på den østre gård øst for bekken	SN
Kalsvik prestegård, tidligere Fræna k.	T11111. Dolk av flint av Lomborg type Ib med største bredde nærmest midten	F. på en åker i en tidligere avtorvet myr som senere har blitt dyrket	SN
Hustad, tidligere Fræna k.	T11846. Enkel skafthulløks av typen R. 28. Oppslipt og blankslitt på eggen ved bruk	F. dypt i en myr	SN/EBA
Solberg, tidligere Fræna k.	T14267. Liten pilespiss av grå skifer med tange og agnorer.	F. i "Djuptjønnmyra", i en dybde av ca. 1,10 m	TN/MN
Talstad, ved «Talstadvandet», tidligere Fræna k.	Tre sammenhørende stykker af en spydspids af formen R. 86 av hvitgrå, forvitret skifer.	F. tett ved Talstadvandet, 1 1/2 m. dypt i en myr, men dog adskillig over bunnen av myren	TN/MN

Diskusjon – erkjennelse og lokalisering av steder for rituell praksis

Erkjennelse forutsetter gjenkjennelse; gjenkjennelse forutsetter at vi har vært borti like eller lignende fenomener tidligere, og dette – igjen – forutsetter at fenomenene er gjort kjent for oss, eller kan finnes gjennom lett tilgjengelige beskrivelser. Det framstår fort som en klisjé når vi arkeologer tolker empiri vi ikke helt forstår, som spor etter rituell aktivitet. Der-

for krever det en viss grad av faglig dristighet å hente fram fenomenene og sette tydelige merkelapper på dem, som i Petersens arkivsamling «Grave fra steinalderen i Norge». Det er nødvendig å sammenstille og ta tak i disse uforståelige, merkelige og/eller uvanlige funnene og kontekstene for å få et datamateriale stort nok til å kartlegge repeterende trekk eller trender, uten

Figur 12. Depotfunnet fra Eikrem, Gossa, T14772. Foto: NTNU Vitenskapsmuseet

at usikkerheten knytta til tolkninger av enkeltfunn eller -kontekster feller oss allerede på startstreken (jf. Bjerck 2008c:548–549). I den forbindelse er det kanskje ikke så viktig om vi ender opp med å kalle en bestemt kontekst for en grav eller et offerfunn, men det er avgjørende at vi løfter den fram, og gjør en vurdering av faktorene som kjennetegner funnstedet. Det gjelder blant annet hvordan vi ser for oss at stedet har blitt (gjen)brukt over tid. Funnet fra Hagebukta kan illustrere dette. Kombinasjonen av en faktisk nedgravning, en synlig og permanent markering av stein og en samling spesielle gjenstander gjør at anlegget der tolkes som en grav. Men er det *bare* en grav, og er det resultat av bare én hendelse?

Hadde de to bredblada spydspissene rett nord for anlegget blitt funnet alene, hadde det ikke vært urimelig å tolke dem som et depot-/offerfunn. Det samme gjelder for den antatte flintmandelen, som ble funnet litt høyere oppe i massene enn gjenstandene inni steinsirkelen. Som nevnt er det også mulig å se gravgaver som en form for offer, og fra perioder og områder med bedre kjent gravskikk finnes mange eksempler på at både nye gjenstander og nye døde har blitt plassert/deponert (ofret?) i eller ved gamle graver (f.eks. Quinn 2015, Sauvage og Lorentzen 2024:156). Én mulighet

er at selve gravanlegget og de få gjenstandene som var plassert i steinsirkelen (fiskesøkket og den stående dolken/spydet, og den dolklignende gjenstanden i to deler), representerer den første hendelsen (begravelsen), mens de andre gjenstandene er seinere nedleggelse/offer ved eller på grava.

I så fall blir det neste spørsmålet hvor stort tidsrom det er rimelig å se for seg at de ulike hendelsene kan representere. Om de to bredblada spydspissene hører hjemme i TN, og flintmandelen i SN, er det minst tusen år mellom dem. Dette er et altfor langt tidsrom til at det virker rimelig å forestille seg en form for tradisjonskontinuitet på stedet, men kanskje var det noe ved akkurat dette funnstedet som gjorde at det trakk til seg gjentatt rituell aktivitet? Steinsirkelen var ikke akkurat noe ruvende monument, men kan likevel ha forblitt varig synlig der på stranden.

Hagebukta i seg selv framstår som et spesielt landskapsrom, noe som ble påpekt både av arkeologene som jobba der og av flere som var innom underveis i utgravninga. Det bratte, høye berget i sørvest gjorde at sola forsvant tidlig på dagen, selv i august – da vi starta opp undersøkelsen. Likevel var det overraskende lunt og frodig her utover høsten, noe navnet Hagebukta også gjenspeiler. Bukta skiller seg også ut som en av

få gode naturhavner langs østsida av Otrøya, og må gjennom alle tider ha vært et kjent sted å søke ly for uvær på sjøen.

Lokaliseringsfaktorer?

Grava i Hagebukta, røysene ved Selneset, dolken og steinstrukturene ved Håsandene og pilspissen ved Steghaugen har alle det til felles at de ble funnet i utkanten av topografisk avgrensede lokaliteter, litt unna de mer funnrrike områdene med boplasskarakter. Vi skal imidlertid være varsomme med å tolke dette som noen form for lokaliseringfaktor. For det første er boplassfunnene i flere tilfeller betydelig eldre enn funnene som tolkes som spor etter rituell praksis på samme lokalitet, for det andre ville ikke disse lokalitetene ha blitt påvist om det ikke var for de mer funnrrike områdene. Det kan likevel være verdt å se nærmere på betydningen av spor etter eldre bosetning i landskapet når de typiske kontekstene for grav- og depotfunn skal vurderes. I en tid med mindre torvdekke var kanskje området der pilspissen ved Steghaugen ble lagt ned, kjent som et sted der man kunne komme over gode flintstykker i rotvelt eller ved aktiv leting? Kanskje var det heller ikke tilfeldig at det lille barnet som ble gravlagt ved Søndre Steghaugen, ble lagt ned mellom to gamle hustuffer? Og kanskje kan selv den vesle steinsirkelen over grava i Hagebukta ha tiltrukket seg seinere rituelle aktiviteter? Mennesker har satt varige spor og skapt kulturlandskap i denne regionen helt siden eldre steinalder (Fretheim 2017:246).

Røysene ved Selneset og anlegget i Hagebukta peker også mot en plassering på datidas strand som en mulig lokaliseringfaktor for graver, i hvert fall i TN/MN. Det er lett å forestille seg grunner til dette; etter alt å dømme har sjøfangst og fiske utgjort livsgrunnlaget for folk på denne tida. Strandkanten er overgangen

mellom sjø og land, og kan ha blitt oppfatta som et liminalt sted også i overført, religiøs/rituell forstand. Sjøen må ha vært et sted der mange møtte døden, enten det skjedde ved et plutselig uvær eller på hvalfangst i spinkle farkoster. Kanskje ble de to brede spissene ved anlegget i Hagebukta lagt ned i strandkanten som offer eller «gravgave» for én som aldri kom i land, eller som takk fra et båtlag som overlevde, tross alt?

I denne sammenhengen er det også naturlig å trekke inn den lokale bergkunsten, som stedfaste rituelle uttrykk i landskapet. Ved Reitaneset i Nord-Heggdal ligger de til nå eneste kjente helleristningene på Otrøya, rundt 12 moh., omtrent samme høyde som grava i Hagebukta, og i det samme bratte landskapet, men vendt mot Romsdalsfjorden og Tautra istedenfor Julsundet (Askeladden ID99539, Fig. 13). Det dreier seg om to figurer. Den ene har av de fleste blitt tolka som en fugl, kanskje en skogsfugl. Den andre er det mer uenighet om, den har blitt tolka som en kveite, en sel og en annen slags fugl. Det er godt mulig at tvetydigheten har vært tilsikta (jf. Sognnes 1996:38), at den nettopp skulle være et mytisk, liminalt dyr, på grensa mellom fisk (eller sel) og fugl. I så fall ville det jo også passe godt om figuren ble hogget inn nær overgangen mellom sjø og land, ikke så lenge etter at steinblokka kom opp av havet, rundt 4000 f.Kr. (TN). Stebergløkken (2016:269) plasserer figurene fra Reitaneset inn blant de midtnorske eksemplene på dyrefigurer med mulig skjelettstruktur, der folk kan ha prøvd å tegne dyrene ikke bare slik de så dem i live, men også i døden – nok en dobbelthet i uttrykket. Det indre mønsteret minner også om det som finnes på ristningssteinene fra Bjørset i Molde, sammen med to hvalfigurer (Askeladden ID67092). Når det gjelder slutten av eldre steinalder på Vestlandet, har Trond Lødøen (2015) foreslått at avbildningene av både dyr

Figur 13. Helleristningene ved Reitaneset på Otrøya, merket opp med kritt.

Foto: Midsund reiselivslag, Romsdalsmuseet

og mennesker med skjelettstruktur skal forstås som en del av den tidas døderitualer, som ikke nødvendigvis inkluderte graver.

Ved overgangen til SN kommer depotfunnene inn for fullt, og rundt Julsundet er de særlig konsentrert i de flatere delene av landskapet: Gossa, fastlandet nord for Frænfjorden (tidligere Fræna) og den lille øya Tautra (høyeste punkt 43 moh.). Viser denne spredninga i landskapet at det stort sett dreier seg om myrfunn, og at det er her de store myrene er, eller er det andre egenskaper ved landskapet som har vært kulturelt viktig?

På Nordvestlandet konsentrerer depotfunnene fra SN/EBA seg til de ytre kyststrøkene, i likhet med bosetningssporene gjennom hele yngre steinalder (Mandt 1988:272). Zoomer vi inn på området rundt Julsundet, ser særlig de store, funnrrike depotene ut til å ligge i de flate områdene som må ha vært egna for jordbruk (Meling 2008:599). Går vi enda tettere, ned på lokalitetsnivå, mister vi dette sammenfallet mellom uttrykk for rituell praksis og samtidige spor etter jordbruksbosetning eller åkre. Barnegrava ved Søndre Steghaugen, flintdolken ved Håsenden og pilspissen ved Nordre Steghaugen lå alle et stykke unna samtidige påviste boplasser. Kanskje har den fysiske avstanden mellom boplassaktivitet og rituelle aktiviteter jevnt over vært større hos jordbrukerne i SN/EBA enn hos fangstfolkene i TN/MN? Et tilsvarende skille har også vært påpekt for overgangen fra mesolittisk fangstkultur til neolittisk jordbrukskultur på Syltholm i Danmark (Sørensen 2020:408): For fangstbefolkningen så både boplassaktivitet og rituell praksis ut til å ha foregått i relativt små sosiale territorier eller landskapsrom, mens jordbruksbefolkningen begravde sine døde og la ned sine depot/offre lenger unna selve boplassene.

Metodiske valg - hvor og hvordan skal vi lete?

Bjerck (2008c:551) har poengtert at det er summen av de observerte og dokumenterte «pussighetene» vi støter på gjennom arkeologiske undersøkelser, som lar oss stille nye spørsmål, for eksempel om rituell praksis. Hvis vi også skal forsøke å *svare* på spørsmålene, bør vi strebe etter å gjøre det pussige eller sjeldne mer vanlig, ved å lete mer målretta i felt. Her i landet er det først og fremst planer for utbygginger, i stor eller liten skala, som bestemmer hvilke områder vi kan gå inn og lete i. Likevel er det et betydelig rom for aktive valg av innsatsområder og metodikk, særlig i forbindelse med planer for utbygging av infrastruktur eller industri som innbefatter store utmarksarealer. Registreringsundersøkelsene er særlig viktige i den forbindelse, da de bokstavelig talt bestemmer grensene for hvor vi kan gå

inn og gjøre utgravninger seinere. Dessuten utgjør de bakgrunnen når problemstillinger og analysebudsjett for videre undersøkelser skal utformes.

Registrering i myr

En stor andel av depotfunnene i området rundt Julsundet har kommet inn gjennom grøfting eller torvtak i myr på den tida dette arbeidet ble gjort for hånd. Funnspredninga sier naturligvis noe om hvor behovet for drenering av myr og potensialet for torvtak var størst. Samtidig er inngrepene i disse områdene relativt tilfeldig plassert. Vi må tenke oss at det ville ha dukket opp tilsvarende mengder funn dersom alle grøfter og torvtak hadde vært forskjøvet med noen meter på myrflatene, og at det fortsatt må ligge betydelige mengder depotfunn igjen, både under myr og på tørr mark.

Det er likevel sjeldent å støte på depotfunn under arkeologiske registreringer. Funnet fra Valderøya på Sunnmøre i 2015 er et unntak. Her ble 14 skjeforma skrapere og 14 skiver og flekker av flint funnet under sjakting med gravemaskin ved en arkeologisk registrering i regi av Møre og Romsdal fylkeskommune (Rantala 2016).

Registreringene i forkant av utgravningene ved Nyhamna på Gossa (Åstveit 2005) viste tydelig viktigheten av å gå inn med maskin, selv i dyp myr. Her støtte man riktig nok ikke på depotfunn i myra, men en rekke steinalderlokaliteter ble påvist under myrtorv det ville vært vanskelig eller umulig å nå igjennom ved tradisjonell prøvestikking med spade. Det gjelder blant annet lokaliteten med røysene ved Selneset. Registreringa med maskinhjelp var likevel begrensa til ordinære prøvestikk i bunnen av maskingravde myrhull. Kanskje kunne man ha gått lenger, og gravd større registreringssjakter med sikte på å få et innblikk i mikrotopografi og mulige strukturer på steinalderboplassene under myrflatene, slik praksisen er ved sjakting etter bosetningsspor fra bronse- og jernalder under dyrkamark. Her må man imidlertid gjøre en avveining. Dype myrsjakter som fylles med vann, er vanskelige å dokumentere, og det er heller ikke ønskelig – i dag – å gjøre unødig skade på myra i områder som potensielt kan bevares.

Avgrensning og avdekking av lokaliteter

I registreringssituasjonen er det også viktig å fokusere på landskapsrom og naturlige topografiske avgrensinger og særtrekk, ikke bare på områdene med påviste gjenstandsfunn. I den forbindelse kan det være vi har tapt noe med overgangen til digital innmåling av hvert enkelt prøvestikk, med påfølgende kartproduksjon på

kontoret, istedenfor å benytte lokalitetsskisser tegna i felt. Selv om dagens kart er mer nøyaktige, detaljerte og tilgjengelige enn kartene som ble brukt for 20–25 år sida, er de fortsatt ikke så godt egna til å formidle inntrykket av landskapet og mikrotopografien på stedene der funn gjøres. Tegning av lokalitetsskisser ansporer oss til å definere og formidle hovedtrekkene ved landskapsrommet på en måte som heller ikke verbale beskrivelser dekker.

Registrering/forundersøkelse med georadar kan trolig bidra til å fange opp strukturer som røyser eller steinsettinger i utkanten av boplass- eller aktivitetsområder, i områder med egna undergrunn. Det vil like fullt være mye ved mikrotopografien og karakteren til en lokalitet som forblir skjult i forkant av en utgravning. Sammen med Svinesundprosjektet på Østlandet (Glørstad 2004), og undersøkelsene på Melkøya i Finnmark (Hesjedal et al. 2009), var Ormen Lange-prosjektet blant de tidlige utgravningsprosjektene i Norge der maskinell avdekking av store arealer i utmark ble gjort i forbindelse med undersøkelser av steinalderlokalteter. Åstveit (Åstveit 2008b:390–391) så for seg at flere fornminner knyttet til gravskikk og andre rituelle praksiser ville kunne dukke opp etter hvert som det ble vanligere å åpne opp større arealer med gravemaskin i tilknytning til de neolittiske boplassene. I dag legges det opp til maskinell avdekking av hele det registrerte lokalitetsområdet ved planleggingen av de fleste steinalderutgravninger i Norge, og undersøkelsen i Hagebukta viser at Åstveit hadde rett, selv om steinaldergraver fortsatt er uvanlige funn.

Konklusjon

Selv om det er mange funn i de arkeologiske samlingene våre som trolig kan knyttes til gravskikk, offer eller annen rituell praksis i yngre steinalder, kommer få av disse fra godt dokumenterte kontekster, og de fleste forblir usikre og vanskelige å tolke. For å aktivisere dette materialet og gjøre oppdagelsen av flere steder for rituell praksis i steinalderen mer tilsikta og målretta gjennom forvaltningsundersøkelser, må det fokuseres på flere stadier:

- *Ved registrering.* Gå inn med maskin for å få undersøkt myrområder, ikke minst når myra er dyp. Vurder generelt maskinell sjakting med maskin som et supplement til prøvestikking i utmark, med

tanke på avdekking av topografiske elementer og strukturer som ikke synes på overflata.

- *Ved avgrensning av lokaliteter.* Fokuser på landskapsrom og naturlige topografiske avgrensinger og særtrekk, ikke bare på områdene med påviste gjenstandsfunn. Ta med flata helt inn til bergveggen, ura, strandvollen eller den store, jordfaste steinen, selv om prøvestikkene her skulle være negative. I områder med egna undergrunn kan bruk av georadar også bidra til å fange opp strukturer som røyser eller steinsettinger i utkanten av boplass- eller aktivitetsområder.
- *Ved planlegging av utgravning.* Trekk muligheten for påvisning av steder for rituell praksis inn blant prosjektets problemstillinger, så disse legger føringer for prioriteringer i felt, og gir budsjettrom for relevante analyser (f.eks. jordkjemi, aDNA, osteologi, jordmikromorfologi).
- *Ved utgravning.* Sørg for avdekking av store flater der det er mulig, og vær oppmerksom på gjenstander og strukturer som skiller seg ut, enten i seg selv eller i forhold til resten av lokaliteten. Ikke utsett undersøkelsen av de litt merkelige steinstrukturerne eller gropene i utkanten av lokaliteten til slutten av feltarbeidet. Og ikke utsett tolkninga til etterarbeidet – da er muligheten til å ta prøver for å teste hypoteser gjerne borte, og det blir vanskeligere å gjøre gode vurderinger av kontekster og mulige lokaliseringfaktorer på stedet.
- *Ved tolkning og videre arbeid.* Utvis faglig dristighet – sett tydelige merkelapper på tolkningsforslag (for eksempel *grav*, eller *depot/offer*), helt fra arbeidshypotesen i felt til eventuell publisert tolkning.

Målet er et datamateriale som er stort og godt nok til at faktiske trender ikke lenger overskygges av usikkerheten knytta til tolkninger av enkeltfunn eller -kontekster, og at vi på sikt kan få større innsikt i trosforstillinger, ritualer og koblinga mellom disse og det fysiske landskapet folk i steinalderen levde i.

Takk

For inspirasjon: Hein B. Bjerck. For hjelp underveis: Jenny Kalseth, Merete Moe Henriksen, Raymond Sauvage, Heidrun Stebergløkken, Birgitte Skar og den anonyme fagfellen.

LITTERATUR

- Alsaker, S.K., K. Sognnes, L.F. Stenvik, M. Røskaft og O. Skevik. 2005. *Trøndelags Historie Bind 1. Landskap blir landsdel*. Trondheim: Tapir.
- Asprem, F. 2012a. Neolitisingen i Midt-Norge – En utvikling i flere trinn? I: F. Kaul og L. Sørensen (red.), *Agrarsamfundenes ekspansjon i nord*, Nordlige Verden, Nationalmuseet, s. 152–168.
- Asprem, F. 2012b. Mat, måltider og mening – neolittisk nettverksbygging ved kjøkkenmøddingene på Innherred. I: G. Grønnesby (red.), *Graver i veien. Arkeologiske undersøkelser E6 Steinkjer*, Vitark 8, s. 154–170.
- Aspvik, M., og G. Grønnesby. 2022. *NTNU Vitenskapsmuseet arkeologisk rapport 2022:8. Undersøkelse av aktivitetsområde fra steinalder, Norli, Aukra, Møre og Romsdal*. Trondheim.
- Aune, K. (red.). 2005. *Fosens historie. Fra istid til 1730*. Skrifter utgitt av Fosen Historielag 7.
- Austvoll, K.I. 2021. *Seaways to Complexity. A Study of Sociopolitical Organisation Along the Coast of Northwestern Scandinavia in the Late Neolithic and Early Bronze Age*. Sheffield: Equinox.
- Bergsvik, K.A. 2002. *Arkeologiske undersøkelser ved Skatstraumen*. Bind 1. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen.
- Binns, K.S. 1985. Jorda tas i bruk. I: K. Pettersen og B. Wik (red.), *Helgeland Historie Bind 1. Fra de eldste tider til middelalderens begynnelse ca. 1030*, Helgeland Historielag, s. 73–136.
- Binns, K.S. 2005. De første tegn til jordbruk. I: K. Aune (red.), *Fosens historie. Fra istid til 1730*, s. 148–171. Skrifter utgitt av Fosen Historielag 7.
- Binns, K.S. og P. Rønne 1996. Dødekult i steinalderen – likheter og motsetninger i sør og nord. *Spor* nr. 2, s. 4–10.
- Bjerck, H.B. 2008a. Metodiske erfaringer. Kapittel 2 – Prosjekterfaringer. I: Bjerck, H.B. (red.), Åstveit, L.I., Gundersen, J., Meling, T., Jørgensen, G. og S. Normann. *NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser Ormen Lange Nyhamna*. Trondheim: Tapir Academic Press, s. 58–63.
- Bjerck, H.B. 2008b. Lokalitet 48 Nordre Steghaugen – Tidligmesolittiske boplasser med ildsteder og telttuffer. I: Bjerck, H.B. (red.), Åstveit, L.I., Gundersen, J., Meling, T., Jørgensen, G. og S. Normann. *NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser Ormen Lange Nyhamna*. Trondheim: Tapir Academic Press, s. 217–256.
- Bjerck, H.B. 2008c. Innledende betraktninger. Kapittel 5 – Kulturhistorisk syntese. I: Bjerck, H.B. (red.), Åstveit, L.I., Gundersen, J., Meling, T., Jørgensen, G. og S. Normann. *NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser Ormen Lange Nyhamna*. Trondheim: Tapir Academic Press, s. 548–551.
- Bjerck, H.B. (red.), Åstveit, L.I., Gundersen, J., Meling, T., Jørgensen, G. og S. Normann 2008. *NTNU Vitenskapsmuseets arkeologiske undersøkelser Ormen Lange Nyhamna*. Trondheim: Tapir Academic Press.
- Breivik, H.M. 2007. *Arkeologiske undersøkelser, Hustad marmor vest, nedre felt*. Upublisert rapport, NTNU Vitenskapsmuseet.
- Bryn, H. og R. Sauvage 2018. *NTNU Vitenskapsmuseet arkeologisk rapport 2018:19. Arkeologisk undersøkelse, Korsmyra, Fræna kommune, Møre og Romsdal*. NTNU Vitenskapsmuseet.
- Bryn, H. og G.I. Solvold. *In prep.* Tidligneolittisk tuft og kulturlag ved Kvernhusvolden, Frøya. NTNU Vitenskapsmuseet arkeologisk rapport.
- Fitzhugh, W. 2014. Ground Slates in the Scandinavian Younger Stone Age with Reference to Circumpolar Maritime Adaptations. *Proceedings of the Prehistoric Society* 1974, s. 45–58. doi:10.1017/S0079497X00011300
- Fretheim, S.E. 2002. *Steinalderlokalitet R5, Ødegard, Kristiansund, Møre og Romsdal*. Upublisert arkeologisk rapport, NTNU Vitenskapsmuseet.
- Fretheim, S.E. 2017. *Mesolithic dwellings. An empirical approach to past trends and present interpretations in Norway*. Upublisert avhandling (ph.d.), NTNU.
- Fretheim, S.E. og T. Sæveraas 2010. *Orkdalshistoria Bind 1. Fra istid til 1600*. Orkdal kommune.
- Fretheim, S.E., H. Eltoft, I.A. Grønbeck, K.R. Rantala, S.O.S. Spjellkavik, H.F. Westgaard, E. Østmoe, M.H. Aspvik og M.H. James *In prep.* E39 Vik-Julbøen og Kjerringsundet. Undersøkelsene ved Sundsbøen og Nautneset på Otrøya, Molde kommune, Møre og Romsdal 2021–2022. NTNU Vitenskapsmuseet arkeologisk rapport.
- Gaustad, F. 1958. *Fra båtøkskulturen i Trøndelag*. DKNVS Årbok 1958.
- Glørstad, H. (red.) 2004. Svinesundprosjektet. Bind 4. Oppsummering av Svinesundprosjektet. *Varia* 57. Oslo.
- Henriksen, M.M. 2014. *Stille vann har dyp bunn: Offer-teoriens rolle i forståelsen av depotfunn belyst gjennom våtmarksdepoter fra Midt-Norge ca. 2350–500 f.Kr.* Upublisert avhandling (ph.d.), NTNU.
- Hesjedal, A., M. Ramstad og A.R. Niemi. 2009. Undersøkelsene på Melkøya. Melkøyaprojektet – kulturhistoriske registreringer og utgravninger 2001 og 2002. *Tromura, Kulturvitenskap* 36. Tromsø museum.

- Hjelle, K. og T. Solem. 2008. Kapittel 4: Botaniske undersøkelser – Ormen Lange Nyhamna. I: H.B. Bjerck (red.), *Ormen Lange Nyhamna. NTNU Vitenskapsmuseet arkeologiske undersøkelser*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, s. 477–454.
- Kaliff, A. 2005. The Grave as Concept and Phenomenon. I: T. Artelius og F. Svanberg (red.), *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual, Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar skrifter 65*. The National Heritage Board, s. 125–142.
- Kleiva, Ø. 2006. Fang kvalen! Tankar langs ristningsberga på Nordvestlandet. I: R. Barndon, S.M. Innselset, K.K. Kristoffersen og T.K. Lødøen (red.), *Samfunn, symboler og identitet. Festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen*, vol. 3. Universitetet i Bergen, UBAS, s. 493–509.
- Linderholm, J. 2009. Markundersökningar inom Melkøjaprojektet. Boplatser vid Sundfjæra och Normannsvika, Melkøja, Hammerfest, Finnmark fylke, Norge. I: A. Hesjedal, M. Ramstad og A.R. Niemi: *Undersøkelsene på Melkøya. Melkøjaprojektet - kulturhistoriske registreringer og utgravninger 2001 og 2002*. Tromsø, Fellesserie nr. 36. Tromsø Museum Universitetsmuseet, Universitetet i Tromsø. Appendiks, s. 462–476.
- Lomborg, E. 1973. *Die Flintdolche Dänemarks. Studien über Chronologie und Kulturbeziehungen des südsandinavischen Spätneolithikums*. København: Universitetsforlaget.
- Lorentzen, A.B. 2013. *Gang og sykkelvei mellom Bud skole og Bud stadion*. Upublisert utgravingsrapport, NTNU Vitenskapsmuseet.
- Lødøen, T. 2015. *Treatment of corpses, consumption of the soul and production of rock art: Approaching Late Mesolithic mortuary practices reflected in the rock art of Western Norway*. *Fennoscandia archaeologica*, XXXII, s. 79–99.
- Mandt, G. 1988. Gudene til ære. Om miljøet rundt offerfunnet på Bergsøy i Sunnmørs-leia. I: S. Indrelid, S. Kaland og B. Solberg (red.): *Festskrift til Anders Hagen. Arkeologiske Skrifter 4*. Bergen: UiB, s. 262–276.
- Marstrander, S. 1956. Hovedlinjer i Trøndelags historie. *Viking* XX, s. 1–69.
- Mcphail, R. 2023. E39 - E39 Vik-Julbøen og Kjerringundet, Nautneset 2 and Hagebukta, Otrøya Island - Møre og Romsdal, Norway; Soil Micromorphology. Upublisert analyserapport.
- Meling, T. 2008. Senneolittisk tid – Bronsealder 2300–500 BC. Kapittel 5 – Kulturhistorisk syntese. I: H.B. Bjerck (red.), *Ormen Lange Nyhamna. NTNU Vitenskapsmuseet arkeologiske undersøkelser*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, s. 596–600.
- Mjelde, I.S., M.B. Moen, L.S. Røgenes og H. Eltoft 2023. *NTNU Vitenskapsmuseet arkeologisk rapport 2023:25. Kulturlagslokaliteter og tufter fra steinalder, samt botaniske undersøkelser av myr. Rakvåg, Molde kommune, Møre og Romsdal*. NTNU Vitenskapsmuseet.
- Myhre, B. 1981. *Sola og Madla i førhistorisk tid*. AmS-Småtrykk 10, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Møllenus, K.R. 1977. *Mesolitiske boplasser på Møre- og Trøndelagskysten*. Gunneria 27. Trondheim.
- Narmo, L.E. 1993. Steinalder på Romsdalskysten. *Romsdalsmuseets Årbok 1993*, Molde, s. 9–34.
- Nyland, A.J. 2006. Mot normalt – nye gjenstander i gamle tradisjoner – et neolittisk samfunn i endring. I: R. Barndon, S.M. Innselset, K.K. Kristoffersen og T.K. Lødøen (red.), *Samfunn, symboler og identitet - Festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen*, Universitetet i Bergen, UBAS 3, s.117–128.
- Nyland, A.J., D. Hofmann og R. Iversen 2021. The Blurry Third Millennium. “Neolithisation” in a Norwegian Context. *Open Archaeology*, vol. 9, no. 1, 2023. <https://doi.org/10.1515/opar-2022-0287>
- Nærøy, A.J. 1993. Chronological and technological changes in Western Norway 6000–3800 BP. *Acta Archaeologica* 63, s. 77–95.
- Overland, A. 2025. Vegetasjonshistoriske undersøkelser i tilknytning til arkeologiske utgravninger ved Romsdalsfjorden, parsell E39 Vik-Julbøen og Kjerringundet. Sammenfattende diskusjon. Paleobotaniske rapporter fra Avdeling for naturhistorie, Universitetsmuseet i Bergen, Nr. 8 2025.
- Pettersen, K. og B. Wik (red.). 1985. *Helgeland Historie Bind 1. Fra de eldste tider til middelalderens begynnelse ca. 1030*. Helgeland Historielag.
- Quinn, C.P. 2015. Returning and reuse: Diachronic perspectives on multi-component cemeteries and mortuary politics at Middle Neolithic and Early Bronze Age Tara, Ireland. *Journal of Anthropological Archaeology* 37, s. 1–18.
- Rantala, Kristoffer R. 2016. *Arkeologisk rapport 2016: Ytterland park. Ytterland, gbnr. 188/2, 25 og 98 i Giske kommune*. Upublisert rapport fra Møre og Romsdal fylkeskommune.
- Resi, H.G. 2005. Depotfunn. I: E. Østmoe og L. Hedeager (red.), *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax Forlag A/S: Oslo, s. 79–83.
- Sauvage, R. og A.B. Lorentzen 2024. Late Iron Age and Viking Age local burial practices: The cemetery at Skeiet, Vinjeøra. I: R. Sauvage (red.), *From Life to*

- Death in Iron Age and Medieval Vinjefjord. Unveiling Burial Practices, Settlement and Landscape History.* Oslo: Cappelen Damm Forskning, s. 131–160.
- Schülke, A. 2022. Placing – fragmenting – circulating: Mesolithic burial and mortuary practices in Norway in a Northern European perspective. I: D.E.F. Olsen (red.), *The Stone Age Conference in Bergen 2017*, Universitetet i Bergen, UBAS 12, s. 123–153.
- Sellevold, B.J. 2008. Ormen Lange Nyhamna-prosjektet: Skjelettfunn fra Søre Steghaugen, Lokalitet 50 (T-22754), Gossen, Aukra, Møre og Romsdal. I: H.B. Bjerck (red.), *Ormen Lange Nyhamna. NTNU Vitenskapsmuseet arkeologiske undersøkelser*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, s. 646.
- Skar, B., J. Rosvold og P. Nymo. 2022. Tales of Middle Mesolithic cultural transformations and marine adaptation: The case of a simple hatchet of whale bone. *Primitive tider*, s. 51–63. <https://doi.org/10.5617/pt.10048>
- Sognnes, K. 1996. Dyresymbolikk i midt-norsk yngre steinalder. *Viking* LIX, s. 25–44.
- Sognnes, K. 2001. *Prehistoric imagery and landscapes: rock art in Stjørdal, Trøndelag, Norway*. BAR international series 998. Oxford: Archaeopress.
- Sognnes, K. 2017. *The northern rock art tradition in central Norway*. BAR International Series 2837. Oxford: Archaeopress.
- Solberg, B. 2006. Graver og gravformer i norsk steinalder. I: H. Glørstad, B. Skar og D. Skre (red.), *Historien i forhistorien: Festskrift til Einar Østmo på 60-års dagen*. Kulturhistorisk museum, Skrifter, 4. Oslo: Kulturhistorisk museum, s. 83–93.
- Steberggløkken, H. 2016. *Bergkunstens gestalter, typer og stiler. En metodisk og empirisk tilnærming til veidekunstens konstruksjonsmåter i et midtnorsk perspektiv*. Upublisert avhandling (ph.d.), NTNU.
- Steberggløkken, H. 2021. Rock Art in Central Norway – Challenges with chronology and Rock Art narratives. I: D. Sigari og S. Garcês (red.), *ArkeoGazte: Revista de arqueologia – Arkeologia aldizkaria: Animals in Prehistoric Art – The Euro-Mediterranean region and its surroundings*, (11), s. 173–190.
- Søborg, H.C. 1988. Knivskarpe grenser for skiferbruk i steinalderen. I: S. Indrelid, S. Kaland og B. Solberg (red.), *Festskrift til Anders Hagen. Arkeologiske skrifter 4*. Bergen: UiB, s. 225–241.
- Sørensen, S.A. 2020. Ritual depositions in the coastal zone. A case from Syltholm, Denmark. I: A. Schülke (red.), *Coastal landscapes of the Mesolithic: Human engagement with the coast from the Atlantic to the Baltic Sea*. Abingdon: Routledge, s. 394–414.
- Ucko, P.J. 1969. Ethnography and Archaeological Interpretation of Funerary Remains. *World Archaeology*, Vol. 1, No. 2, Techniques of Chronology and Excavation, s. 262–280.
- Østmoe, E. 1984. En dysse på Holtnes i Hurum: Nytt lys over østnorsk traktbegegkultur. *Viking* XLVIII, s. 70–82.
- Østmoe, E. 2000. Elleve trønderske steinøkser. Traktbegegkulturen nordafjells. *Primitive tider* 3. årgang, s. 80–101.
- Åstveit, L.I. 2005. *Arkeologisk registrering på Gossen/Nyhamna, Aukra kommune. Ormen Lange-prosjektet*. Kulturhistoriske skrifter og rapporter 3. Molde: Møre og Romsdal fylke, Kulturavdelinga.
- Åstveit, L.I. 2006. Som man leter finner man. Røys, boplass og materiell kultur fra mellomneolitikum på Nordvestlandet. *Primitive tider*, 9. årgang, s. 71–84.
- Åstveit, L.I. 2008a. Tidligneolittisk tid (TN) 4000–3300 BC. I: H.B. Bjerck (red.) 2008, *Ormen Lange Nyhamna. NTNU Vitenskapsmuseet arkeologiske undersøkelser*. Trondheim: Tapir, s. 588–591.
- Åstveit, L.I. 2008b. Lokalitet 67 Selneset – En mellomneolittisk lokalitet med ildsteder og mulige graver. I: H.B. Bjerck (red.), *Ormen Lange Nyhamna. NTNU Vitenskapsmuseet arkeologiske undersøkelser*. Trondheim: Tapir, s. 383–392.
- Åstveit, L.I. 2008c. Lokalitet 50 Søndre Steghaugen – Senmesolittisk lokalitet med hustuffer, ildsteder og senneolittisk barnegrav. I: H.B. Bjerck (red.), *Ormen Lange Nyhamna. NTNU Vitenskapsmuseet arkeologiske undersøkelser*. Trondheim: Tapir, s. 267–284.
- Åstveit, L.I. 2008d. Lokalitet 54 Håsenden – Mellomneolittisk lokalitet med beinmateriale og ildsteder. I: H.B. Bjerck (red.), *Ormen Lange Nyhamna. NTNU Vitenskapsmuseet arkeologiske undersøkelser*. Trondheim: Tapir, s. 301–311.
- Åstveit, L.I. 2008e. Lokalitet 63 Litle Grynnevik – En mellomneolittisk boplass. I: H.B. Bjerck (red.) 2008, *Ormen Lange Nyhamna. NTNU Vitenskapsmuseet arkeologiske undersøkelser*. Trondheim: Tapir, s. 366–382.
- Åstveit, L.I. 2023. Hai på menyen. Håbrannfangst og sosialt liv i yngre steinalder på Nord-Vestlandet. *Viking*, Vol. LXXXVII, s. 181–210. <https://doi.org/10.5617/viking.10589>